

การวิเคราะห์เปรียบเทียบเชิงบูรณาการหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนา กับวิชาที่เกี่ยวข้องในระดับประมาณศึกษาและมัธยมศึกษา*

ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์**

บทคัดย่อ

การวิเคราะห์เปรียบเทียบเชิงบูรณาการหลักสูตรวิชาพะพุทธศาสนา กับวิชาที่เกี่ยวข้องในระดับประมาณศึกษาและมัธยมศึกษาพบว่า หลักสูตรวิชาพะพุทธศาสนา ในอดีตเน้นการบูรณาการเรื่องปริยัติและปฏิบัติมากกว่าหลักสูตรใหม่ๆ คือ ไม่เพียงแต่สอนทฤษฎีแต่ มุ่งผลไปถึงการลงมือปฏิบัติจริงด้วย หลักสูตรยุคแรกเน้นเรื่องศีลสิกขามากกว่าเรื่องอื่น ส่วน หลักสูตรในสมัยต่อมาได้เพิ่มเรื่องสามิชลิกขารและปัญญาลิกขารเข้าไป แต่โดยภาพรวมเรื่องเกี่ยวกับสามิชลิกขาก็ยังมีลดลงอยู่น้อย เรื่องปัญญาลิกขานั้น หลักสูตรเก่าเน้นการสร้างให้เกิดขึ้นจริงแต่หลักสูตรใหม่เน้นด้านปริยัติมากกว่า น่าสังเกตว่าวิชาภาษาไทยในหลักสูตรเก่าๆ บูรณาการเรื่องปัญญาลิกขารได้มากกว่าวิชาพะพุทธศาสนา และยังเน้น การบูรณาการทฤษฎีกับการปฏิบัติได้มากกว่า หากสังเกตเรื่องการบูรณาการในไตรลิกขาก็จะพบว่า หลักสูตรเกือบทั้งหมด เน้นเฉพาะเรื่องศีลสิกขารเท่านั้น ส่วนสามิชลิกขารขาดมากที่สุด และถึงแม้ว่าบางหลักสูตรจะบูรณาการหลักไตรลิกขารได้ครบถ้วน แต่บูรณาการทฤษฎีเข้ากับการปฏิบัติได้แต่เพียงบางลิกขารเท่านั้น ดังนั้นหลักสูตรการศึกษาที่ผ่านมาเกือบทั้งหมดจึงยังมิได้บูรณาการหลักปริยัติและปฏิบัติเข้าด้วยกันอย่างสมบูรณ์

คำสำคัญ : หลักสูตรวิชาพะพุทธศาสนา, บูรณาการ

* บทความนี้มาจากการวิจัยเชื่อเดียวกัน งานวิจัยดังกล่าวได้รับทุนอุดหนุนจากคุณย์พุทธศาสนาศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๖

** พธ.บ. (การตลาด), ศศม. (พุทธศาสนาศึกษา) จุฬาฯ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ ม. ธรรมศาสตร์

A COMPARATIVE STUDY OF SUBJECTS IN PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION CURRICULA IN CONNECTION TO BUDDHIST ISSUES

Abstract

The study found that the old curricula had focused on the Scriptures and practice more than modern days' curricula. It covered not only the theories, but also the how-to. The earlier curricula also emphasized the *Sila* under the Threefold Learning and, though very little coverage on *Samādhi*, it did underline methods to cultivate true wisdom. It is worth noting that the Thai language classes in the earlier days had a broader integration with the training in higher wisdom (*Paññāsikkhā*) than the subject of Buddhism itself. However, the training in concentration (*Samādhisikkhā*) is lacking. From the perspective of Buddhism, the curricula are not as complete when considering the practice aspect of the training. As a result, it can be concluded that all of the education curricula has had only partial ingetration into the Buddhist Scriptures and practice.

Keyword : Buddhist Curricula, Integration

๑. บทนำ

หลักสูตรการศึกษาเป็นเครื่องละเอียดอ่อนความคิดของผู้วางแผนหลักสูตรเกี่ยวกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของหลักสูตรซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะกำหนดวิธีสอน กิจกรรม และการวัดผล หนังสือประกอบหลักสูตรวิชาที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในอดีต เช่น หนังสือชุดธรรมจริยาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นหนังสือที่สอนเรื่องปัจจุบันโดยใช้ข้อธรรมของพระพุทธศาสนา เรื่องนันทามาภิเษกสอนเด็กเล็กให้มีจิตใจเมตตา รู้สึกสงสาร และให้รู้จักรมัดระวังภัยอันตรายก็เป็นเรื่องง่ายๆ ที่เหมาะสมแก่ระดับปฐมเรียน เรื่องนักงานชนใช้สอนเด็กที่โตขึ้นให้รู้จักเห็นใจผู้ที่มีความสามารถต่างกันและให้รู้จักช่วยเหลือกัน เรื่องความไม่สงบสันติ ให้สอนเรื่องการเก็บของ การรู้จักเห็นประโยชน์ของสิ่งต่างๆ แม้เพียงเล็กน้อย แต่อาจเป็นประโยชน์ในวันหน้าได้ แม้แต่นิทานอีสปซึ่งแทรกคติไว้ตอนท้ายเรื่อง ก็สอนศีลธรรมได้มาก ผู้เรียนสามารถจำจำนำไปใช้ในชีวิต มีการอ้างถึงในชีวิตหลักสูตรการศึกษาในปัจจุบันเน้นการบูรณาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบูรณาการหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาเข้ากับวิชาที่เกี่ยวข้อง แต่ยังไม่มีการศึกษาว่าหลักสูตรบูรณาการในปัจจุบันมีข้อได้เปรียบเสียเปรียบเทียบกับหลักสูตรในอดีตซึ่งยังไม่ได้กล่าวถึงการบูรณาการหรือไม่อย่างไร การสอนตามหลักสูตรใดจะให้ผลอย่างไร ควรเพิ่มหรือลดอะไร จึงจำเป็นต้องศึกษาวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาต่อไป การวิจัยนี้จะทำให้เห็นข้อดีข้อเสียของหลักสูตรวิชาที่เกี่ยวกับวิชาพระพุทธศาสนาในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตามหลักสูตรต่างๆ และสามารถนำข้อดีของหลักสูตรต่างๆ มาเป็นแนวทางในการวางแผนหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้องได้

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้องในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตั้งแต่หลักสูตรคอมพล. ป. พิบูลลงกรณ์

จนถึงปัจจุบัน (หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๕๑) เพราะถือว่าเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงลัทธิไทยยุคใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หลักสูตรการศึกษาในสมัยนั้นถือว่า เป็นหลักสูตรสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นตามลัทธิไทยด้วยส่วนวิชาที่เกี่ยวข้องเน้นเฉพาะวิชาลัทธิไทยศึกษาและภาษาไทย เพราะเป็นวิชาที่มีการเชื่อมโยงกับวิชาพระพุทธศาสนาได้มากที่สุด

๒. การศึกษาในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับการศึกษาอยู่มาก ในที่นี้จะแสดงหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น ๓ ประการคือ ปริยัติสัทธธรรม ปฏิบัติสัทธธรรม และปฏิเวชสัทธธรรม หรือบางแห่งเรียกว่า อธิคัมสัทธธรรม (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๙ ก: ๑๗๕) คัมภีร์สมันตปาลาทิกาได้แสดงคำจำกัดความของพระลัทธิธรรมทั้ง ๓ ประการว่า “ลัทธิธรรม ๓ อย่างนั้น ที่ซึ่ว่าปริยัติสัทธิธรรมได้แก่ พุทธพจน์ แม้ทั้งล้วนรวมด้วยพระไตรปิฎก ที่ซึ่ว่าปฏิบัติสัทธิธรรมได้แก่ธุตงคคุณ ๑๓ ขั้นakovat ๑๔ มหาวัตร ๔๔ ศีล สมารี และวิปัสสนา ที่ซึ่ว่าอธิคัมสัทธิธรรมได้แก่ ธรรมนี้คือ อริยมรรค ๔ สามัญญาณ ๔ นิพพาน” (มหา瞑aucaravithiyalay, ๒๕๓๖ ก: ๓๐) จากคำจำกัดความข้างต้นจะเห็นได้ว่า องค์ประกอบของพระลัทธิธรรมทั้ง ๓ ประการเป็นหลักการให้ญี่ปุ่นที่ค้าจุนพระศาสนาให้มั่นคง แต่ละประการมีความสำคัญมิได้ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ปริยัติสัทธธรรม

คำว่า **การศึกษา** ในภาษาไทยมาจากคำภาษาบาลีว่า **ສิกขา** (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๙: ๓๓๗) พระพุทธศาสนา มีระบบการฝึกอบรมคนที่เรียกว่า **ลิเก** **ສิกขา** หรือ **ศึกษา** จึงแปลว่า “การฝึกฝนพัฒนา” (พระเทพเวที, ๒๕๓๑: ๕๑) ส่วนคำว่า **ปริยัติ** หมายถึง “คำลั้งสอนได้ คือ สุตตะ เคยะ เววยากะ คากา อุทาน อิติวุตตะ ชาดก อัพภูตธรรม

เวทลัล อันบุคคลนั้นศึกษาแล้ว นี้ชื่อว่าคำสั่งสอนทางปริยัติ” (มหากรุณาธิคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗ ข: ๖๖๙) พระพุทธเจ้าทรงแบ่งการศึกษาเป็น ๓ คือ อธิศีลลิกขา อธิจิตตลิกขา และอธิปัญญาลิกขา คือ การศึกษาระดับศีล สมาริและปัญญา ในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าต้องอาศัยกระบวนการของไตรลิกขาเป็นเครื่องมือในการทำลายกิเลส พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับไตรลิกามากจนถึงกับตรัสว่า เป็นกิจที่สมณะต้องทำ เรียกว่า “สมนารถนิยม คือการสมานาหิศลลิกขา อธิจิตตลิกขา และอธิปัญญาลิกขา” (มหากรุณาธิคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖ ฉ: ๔๒) เป้าหมายของการศึกษาที่เพื่อให้ผู้ศึกษาบรรลุถึงความเป็นพุทธสูตและเป็นผู้ทรงธรรมดังคำอธิบายต่อไปนี้

คำว่าผู้เป็นพุทธสูต...ความว่าเป็นผู้ได้สัdbามากเป็นผู้ทรงธรรมที่ได้สัdbามาแล้ว สัdbามธรรมที่ได้สัdbามาแล้ว คือธรรมเหล่าใด งานในเบื้องต้น งานในท่านกลาง งานในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประการ พรหมจรรย์บุรุษที่บริบูรณ์ลึกลึเชิงธรรมเห็นปานนั้นเป็นธรรมที่มิตรนั้นสัdbามาก ทรงจำไว้ คล่องปาก ขึ้นใจ แหงตลอดด้วยติดตัวย ทิฏฐิ คำว่า ธมมธรร ความว่าผู้ทรงธรรมคือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ คatha อุทาน อติวุตตตะ ชาดก อพญตธรรม เวทลัล

(มหากรุณาธิคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗ ก: ๔๕๕)

การศึกษาจึงหมายถึงการศึกษานวัตถุศาสน์หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจัดเป็นองค์ ๔ ซึ่งจะทำให้ผู้ศึกษาเป็นพุทธสูตหรือเป็นผู้ทรงธรรมตามคำจำกัดความในพระไตรปิฎก อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธเจ้าทรงสรรเรสิริภารศึกษาในนวัตถุศาสน์ว่าทำให้ผู้ศึกษาเป็นพุทธสูต แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงยกย่องการปฏิบัติว่ามีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการศึกษา ดังเช่นที่พระพุทธพจน์กล่าวว่า

“ดูก่อนภิกษุ เราแสดงธรรมเป็นอันมาก คือ สุตตะ เคยยะ เวiyaya กวนะ คatha อุทาน อติวุตตตะ ชาดก อพญตธรรม เวทลัล ถ้าแม่ภิกษุธรรห์ที่ถึงอรรถ รู้ทั้งธรรมแห่งคatha ๔ บท แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไชร์ ก็ควรเรียกว่า เป็นพุทธสูต เป็นผู้ทรงธรรม”

(มหากรุณาธิคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗ ค: ๔๕๔)

พระพุทธเจ้าทรงถือการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนี้ว่าเป็นการบูชาพระองค์อย่างลุյยิ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสก่อนที่จะทรงปรินิพพาน (มหากรุณาธิคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖ ค: ๓๐๗) พระพุทธพจน์ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่า นอกจากการเรียนปริยัติในนวัตถุศาสน์แล้ว การปฏิบัติธรรมก็เป็นสิ่งที่สำคัญเป็นลำดับต่อมา

๒.๒ ปฏิบัติสัทธรรม

การศึกษาและการปฏิบัติธรรมนั้นเป็นธุระในพระศาสนา พระธรรมปิฎก (๒๕๓๘ ข: ๑๑๕) ได้ให้คำจำกัดความว่า ธุระ ไว้ว่า “สิ่งที่จะต้องแบกไป หน้าที่ ภารกิจ ภาระ งาน เรื่องที่จะต้องรับผิดชอบ กิจในพระศาสนา” ในพระพุทธศาสนา แบ่งธุระออกเป็น ๒ อย่างคือ คันธุระ และวิปัสสนาธุระ ซึ่งมีคำจำกัดความดังต่อไปนี้

ธุระนี้คือการเรียนนิภัยหนึ่งก็ตี สองนิภัยก็ตี จบพุทธจนะคือพระไตรปิฎกก็ตี ตามสมควรแก่ปัญญาของตน แล้วทรงจำไว้ กล่าวบอกพุทธจนนั้นชื่อว่าคันธุระ ส่วนการเริ่มตั้งความลึกลึและความเสื่อมไว้ในอัตภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการติดต่อแล้ว ถือເອພະອຫຼດของภิกษุ ผู้มีความประพฤติแคล้วคล่อง ยินดียิ่งแล้ว ในเสนานะอันลังดด ชื่อว่าวิปัสสนาธุระ

(มหากรุณาธิคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖ ข: ๑๕)

ด้วยเหตุที่ธุรณะโดยตรงในพระศาสนาไม่เพียง ๒ ประการคือการศึกษาและปฏิบัติ ในพระไตรปิฎกจึงแสดงความสำคัญของการปฏิบัติไว้ว่า เป็นผลต่อเนื่องจาก การศึกษาเล่าเรียนอีกด้วย กล่าวคือเมื่อศึกษาใน นั้งคคลัตถศาสน์หรือทำคันถธุระแล้ว ลำดับต่อไปก็คือ การปฏิบัติวิปัสสนาธุระเพื่อลดคลายภัยเหลโดยอาศัย ความรู้จากสิ่งที่ได้ศึกษามานั้นเอง (มหามหากรุราษฎร์ฯ ๑๖๓๗ ๔: ๑๖๙)

ปฏิบัติลัทธธรรมของพระสงฆ์นั้นเกิดขึ้นเมื่อ พ Rodrพุทธเจ้าเล็ดจิไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ด้วยพระปฐมเทศนา ที่ป่าอิลิปตนมฤคทายวัน พ Rodrพุทธเจ้าทรงแสดงไตรลิขิต ในรูปแบบของอริยมารค มีองค์ ๕ ในจุฬาวे�ทลลสูตร (มหามหากรุราษฎร์ฯ ๑๖๓๖ ๑: ๓๗๗) มีการอธิบาย เรื่องมารค ๕ ว่าสามารถสรุปเป็นคีล สมารท แลปัญญาได้ กล่าวคือ ลัมมาวาจา ๑ ลัมมากัมมันตะ ๑ ลัมมาอาชีวะ ๑ ลงเคราะห์ด้วยกองคีล ลัมมารายามะ ๑ ลัมมาสติ ๑ ลัมมาสมารท ๑ ลงเคราะห์ด้วยกองสมารท ลัมมาทิภูสี ๑ ลัมมาสังกัปปะ ๑ ลงเคราะห์ด้วยกองปัญญา

หน้าที่ของพระภิกษุจึงมีข้อจำกัดให้ศึกษาและ ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของคีล สมารท และปัญญาเพื่อให้ เอื้อต่อการทำธุระทั้ง ๒ ประการนี้ให้บริบูรณ์เพื่อทำให้ถึง ที่สุดแห่งทุกข์ คือความบรรลุเป็นพระอรหันต์หรือปฏิเวช ลัทธธรรมนั้นเอง หลักพระลัทธธรรม ๓ ประการ คือ บริยัติ ลัทธธรรม ปฏิบัติลัทธธรรม ปฏิเวชลัทธธรรม โดยสรุปก็คือ การเรียนไตรลิขิต ปฏิบัติไตรลิขิต และบรรลุผลของ ไตรลิขิตนั้นเอง เมื่อทราบถึงหลักการเกี่ยวกับการศึกษาใน พ Rodrพุทธศาสนาแล้ว ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการบูรณาการ การศึกษาใน Rodrพุทธศาสนาในหัวข้อต่อไป

๗. การบูรณาการการศึกษาใน Rodrพุทธศาสนา

พระเทพเวที (พระเทพเวที, ๑๖๓๑: ๑๓-๑๗) ได้ ให้คำจำกัดความคำว่า บูรณาการ ว่าหมายถึง การทำให้

สมบูรณ์ ขยายความว่า การทำให้หน่วยอย่างๆ ทั้งหลาย ที่ลัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกันเข้ามาร่วมทำหน้าที่ ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียวที่มีความครบถ้วน สมบูรณ์ในตัว โดยลิ่งที่จะเรียกว่าบูรณาการได้นั้นต้อง ประกอบด้วยหลัก ๓ อย่าง คือ

๑. มีหน่วยอย่าง องค์ประกอบ ชั้นล้วน อวัยวะ หรือขั้นระดับ แบ่ง ด้าน ที่จะนำมาประมวลเข้าด้วยกัน

๒. หน่วยอยู่นั้น มีความลัมพันธ์เชื่อมโยง อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ยึดหยุ่น ปรับตัวได้ มีความเคลื่อน ไหวตลอดเวลา

๓. เมื่อร่วมเข้าด้วยกันแล้วก็จะเกิดความครบถ้วน บริบูรณ์ มีความประสานกลมกลืน เกิดภาวะได้ที่พอดีหรือ สมดุล อันเป็นภาวะของบูรณาการ

ส่วนลักษณะสำคัญของการบูรณาการที่ลัมพันธ์ นั้นมี ๒ ประการ คือ

๑. เมื่อเป็นองค์รวมแล้ว องค์รวมนั้นมีชีวิตชีวา ดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดี

๒. องค์รวมนั้นเกิดมีภาวะและคุณสมบัติที่แตกต่าง กับภาวะและคุณสมบัติขององค์ประกอบทั้งหลาย

หากพิจารณาจากหลักการดังกล่าวว่าเข้ากับ การศึกษาทาง Rodrพุทธศาสนาหรือหลักไตรลิขิตหรือไม่ จะพบว่ามีความสอดคล้องกัน เช่น คัมภีร์สุรังค์วิลาสินี ได้ลงเคราะห์เรื่องคีล สมารท ปัญญา ลงในพระไตรปิฎกไว้ ดังนี้

อธิคีลลิขิต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ให้โดยเฉพาะในวินัยปิฎก อธิจิตติลิขิตตรัส
ให้โดยเฉพาะในสุตตันตปิฎก อธิปัญญา
ลิขิต ตรัสให้โดยเฉพาะในอภิธรรมปิฎก
อนึ่งการละกิเลสอย่างหยาบ พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสให้ในวินัยปิฎก เพราะศีลเป็น
ปฏิบัติที่อกิเลสอย่างหยาบ การละกิเลส
อย่างกลางตรัสไว้ในสุตตันตปิฎก เพราะ

ສາມານີເປັນປົງປັກໜີ້ຕ່ອງກິລເສດຍ່າງກລາງ ກວດສະບັບ
ກິລເສດຍ່າງລະເອີ້ນຕຽບຮັບໄວ້ໃນອົກທີ່ຮ່ວມປົງປັກ
ເພົ່າວ່າປົງປັກແມ່ນປົງປັກໜີ້ຕ່ອງກິລເສດຍ່າງ
ລະເອີ້ນ

(มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖ ง: ๑๐๐)

เมื่อสังเคราะห์แล้วการศึกษาพระไตรปิฎกก็คือ การศึกษาไตรลิกขา การศึกษาพระไตรปิฎกจึงเป็น การบูรณาการทางการศึกษาเรื่องคีล สมาริ และปัญญาใน พระพุทธศาสนา ด้วยย่างงานบูรณาการการศึกษาเรื่องไตรลิกขา ที่รู้จักกันดี ก็คือ คัมภีร์วิสุทธิธรรมรคซึ่งพระพุทธโภiséสาขาวร์ย ได้รัจนาโดยใช้กรอบของคีล สมาริ และปัญญาเป็นหลัก คัมภีร์วิสุทธิธรรมรคนี้ พระพุทธโภiséสแตะได้นำลารัตถะจาก พระไตรปิฎกมาเรียบเรียงปูรุ่งแต่งเข้าระเบียบไว้โดยย่อ ล้วนแต่เป็นสาระสำคัญ และจำกัดอยู่ในเนื้อหาเพียง ๒๓ ประจิเขต เท่านั้น กล่าวคือพระวินัยปิฎกโดยใจความได้แก่ คีลนั้น คัมภีร์วิสุทธิธรรมรคแสดงไว้ ๒ ประจิเขต คือสิลนิเทศ กับ ธุดงคณิเทศ พระสูตรต้นปิฎกโดยใจความได้แก่สมาริ แสดงไว้ ๑๙ ประจิเขตตั้งแต่ประจิเขตที่ ๓ ถึง ๑๓ พระอภิธรรม ปิฎกโดยใจความมากได้แก่ปัญญา แสดงไว้ ๕ ประจิเขต คือ ตั้งแต่ประจิเขตที่ ๑๔ ถึงประจิเขตที่ ๒๒ ตั้งนั้น คัมภีร์ วิสุทธิธรรมรคก็คือพระไตรปิฎกย่อ จนอาจเรียกได้ว่าเป็นหัวใจ พระพุทธศาสนาซึ่งย่อมาได้ครบถ้วนทั้งด้านทฤษฎีและปฏิบัติ และสามารถช่วยผู้ปฏิบัติให้ลุลึงจุดหมายปลายทางคือ พระนิพพานได้แท้จริง (พระพุทธโภiséสาขาวร์ย, ๒๕๔๖: ๑๘-๓๐)

พระเทพเวที (ເມືອນດີ: ៥୯-៦୦) ກລ່ວງວ່າອຮຣມະໃນ
ພຣະພຸທທສຄາສະນາທີ່ພຣະພຸທທເຈົ້າສອນເປັນໝາວດໆ ແຕບທັງລິນ
ເຊັ່ນ ວັດນະ ຕາ, ສຶກຂາ ຕາ, ອີທີ່ປາທ ໄ, ລັດຖິປ້ງກວ້ານ ໄ, ພິນທີ່ຮີຢໍ
៥, ພລະ ៥, ໂພຜະນົກ ຕ, ມຽວຄ ໄ, ບາຮມີ ១០ ໄລໍາ ກາຣທີ່
ພຣະພຸທທເຈົ້າຕັ້ງສຮຽມມເປັນໝາວດໆ ກົມເພຣະເປັນເຮືອງ
ນູ້ຮານາກາຣ ໝາຍຄວາມວ່າ ອຮຣມະທີ່ຈັດເປັນກລຸ່ມໆ ເປັນໝາວດໆ
ນັ້ນ ແຕ່ລະກລ່ມແຕ່ລະໝາວດຈະຕ້ອງປະລານກລມກລືນເຫັນເປັນ

ชุดเดียว ถ้าปฏิบัติไม่ครบชุด ก็จะเกิดข้อบกพร่อง เป็นปัญหา ขึ้นมา เช่น พรหมวิหาร ๔ และ อินทรีย์ ๕ จะต้องมี สมตามคือความสมดุล หมวดธรรมต่างๆ ก็เป็นระบบบูรณาการ ทั้งนั้น ระบบการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาหรือระบบ การศึกษาอบรมทั้งหมดก็คือลักษณะ ๓ ต้องมีศีล สามี ปัญญาให้ครบ ถ้าไม่ครบ ก็ไม่สำเร็จ ไม่บรรลุจุดหมายของพระพุทธศาสนา ศีลช่วยให้เจริญ ที่จะเรียนรู้ สามี ช่วยให้รักษาศีลได้หนักแน่นจริงจังมากขึ้น สามีทำให้มี ความคิดจิตใจที่มั่นคงแน่วแน่ เป็นฐานให้แก่ปัญญา เพราะ หากจิตใจแน่วแน่อยู่กับลิ่งใด ก็คิดสิ่งนั้นได้ชัด มองเห็นจะแจ้ง ขึ้น ช่วยให้ปัญญาแก่กล้า ล้วนปัญญา ก็ช่วยทำให้จิตใจขึ้น รู้ว่าควรจะปฏิบัติสามีอย่างไร จึงจะได้ผลดี และย้อนมา ช่วยให้การรักษาศีลพัฒนาไปถูกทาง สิกขาทั้ง ๓ นี้ ล้วน บูรณาการกันอยู่ตลอดเวลาแล้ววิจัยจะเกิดผลที่สมบูรณ์ ระบบที่ชัดเจนที่สุดก็คือกรรมมีองค์ ๘ เป็นระบบบูรณาการ ใหญ่ๆ ของพระพุทธศาสนา เพราะมีกรรมมีองค์ ๘ ต้องพรั่งพร้อม ถึงที่แล้ววิจัยจะเกิดเป็นธรรมลามัคคี คือความพรั่งพร้อมขององค์ประกอบต่างๆ ซึ่งประสานกลมกลืนได้สัดส่วนกัน ทำให้เกิดความสมดุลอดี ในทางปฏิบัติก็คือระบบของมัชฌิมาปฏิปทา

การแสดงธรรมก็มีความลับพันธ์กับการบูรณาการ เช่นเดียวกัน กล่าวคือ นักจากการเรียนพระพุทธศาสนาจะเป็นการนำความรู้เรื่องไตรลิกขาไปประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ของพระภิกษุแล้ว การแสดงพระพุทธศาสนา การบอกพระพุทธศาสนาหรือนั่งคัลตถุคานส์สามารถประมวลลงที่ศีล สมารท และปัญญา ได้เช่นเดียวกัน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ให้เห็นดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า พระปริยัติธรรมนั้นเมื่อสรุปแล้วก็คือศีล สมารท และปัญญา การแสดงธรรมก็คือการแสดงพระปริยัติธรรม เมื่อพระปริยัติธรรมได้แก่ไตรลิกขา การแสดงธรรมก็คือการแสดงศีล สมารท และปัญญานั้นเอง และเมื่อพิเคราะห์จากพระพุทธศาสนาที่ทรงครั้งถึงความงาม ๓ ประการไว้ คือความงามในเบื้องต้น ความงาม

ในท่ามกลาง และความงามในที่สุด คัมภีร์วิสุทธิธรรมรุค (พระพุทธโธลักษาราย, ๒๕๓๘: ๙-๑๐) ได้อธิบายความงาม ๓ ประการไว้ว่า “อนึ่ง ความงามในเมืองต้นแห่งพระศาสนา ก็เป็นอันทรงประกาศด้วยศีล...ความงามในท่ามกลางเป็นอัน ทรงประกาศด้วยสมาริ...ความงามในที่สุดเป็นอันทรง ประกาศด้วยปัญญา” ดังนั้นการที่พระพุทธองค์ทรงให้ พระสาวกแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ก็หมายถึงการให้พระสาวกแสดงศีล สมาริ และปัญญานั้นเอง

เมื่อสรุปจากหลักฐานทั้งหมดในพระธรรมวินัยที่ได้ กล่าวว่าอ้างมาแต่ต้น การศึกษาพระธรรมวินัยที่เรียกว่า คันถธระ หรือการศึกษาพระพุทธพจน์ในวงศ์ลัตถญาสน์ ก็คือการศึกษาศีล สมาริ ปัญญา ส่วนการปฏิบัติตาม พระธรรมวินัยที่เรียกว่าปัสสนาธระ หรือการปฏิบัติ อริยมรรคเมือง ๔ นั้นก็คือการปฏิบัติศีล สมาริ และ ปัญญานั้นเอง ซึ่งเมื่อบุคคลบรรลุผลจากการศึกษาและ ปฏิบัติด้วยศีล สมาริ และปัญญาในระดับหนึ่งแล้ว ก็จะ ลีบหอดเผยแพร่ และรักษาพระธรรมวินัยให้คงสืบไปได้ นั่นเอง การเผยแพร่ตามพระธรรมวินัย การประกาศ พระธรรมจรรยา หรือการแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามใน ท่ามกลาง และงามในที่สุด ก็คือการเผยแพร่ศีล สมาริ และ ปัญญา การลีบหอดและรักษาตามพระธรรมวินัยหรือการ รักษาพระลัทธธรรมคือปฏิยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวช คือการลีบหอด และรักษาการศึกษา การปฏิบัติ และผลของการศึกษา และปฏิบัติศีล สมาริ และปัญญาให้อนุชนรุ่นหลังนั้นเอง จากพระพุทธพจน์ทั้งหมดแสดงหลักการบูรณาการทาง การศึกษาพระพุทธศาสนาเรื่องไตรลิกขาให้เข้ากับเรื่อง การเรียน การปฏิบัติ และการแสดงธรรมได้ เพราะมี การประมวลหน่วยอย่าง องค์ประกอบ ของหมวดธรรมต่างๆ เข้าด้วยกันโดยมีความลัมพันธ์เชื่อมโยง อิงอาศัยซึ่งกันและ กัน ยึดหยุ่น ปรับตัวได้ มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา และ เมื่อร่วมเข้าด้วยกันแล้ว ก็จะเกิดความครบถ้วนบริบูรณ์ มีความประสานกลมกลืนและเกิดภาวะสมดุล

กรอบการบูรณาการที่จะใช้ในการวิจัยนี้จะพิจารณา จาก

(๑) การบูรณาการภายในสาขาวิชาฯ ได้สร้าง ความลัมพันธ์ภายในวิชาได้วิชาหนึ่งเพื่อให้เนื้อหาที่กำหนด ไว้เป็นไปในทิศทางเดียวกันหรือไม่

(๒) การบูรณาการระหว่างสาขาวิชา ว่าเนื้อหา ของหลายสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกันในเรื่องนั้น กว้างขวาง ครอบคลุมมากขึ้นหรือไม่

นอกจากนี้การบูรณาการระหว่างความรู้และ การกระทำด้วย ส่วนเกณฑ์ในการตัดสินการบูรณาการ ในมุมมองของพระพุทธศาสนา นั้น ใช้การศึกษาเรื่อง ไตรลิกขาศีล สมาริ และปัญญา มีการประมวลหน่วย ย่อยหรือองค์ประกอบของหมวดธรรมต่างๆ เข้าด้วยกัน ว่า มีความลัมพันธ์เชื่อมโยง อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ยึดหยุ่น ปรับตัวได้ มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา และเมื่อร่วมเข้า ด้วยกันแล้ว ก็เกิดความครบถ้วนบริบูรณ์โดยมีความกลมกลืน หรือเกิดภาวะสมดุล

กรอบทั้งสองนี้มีจุดเชื่อมโยงกันอยู่คือการ- บูรณาการระหว่างความรู้และการกระทำการซึ่งสอดคล้องกับ หลักเรื่องปฏิยัติและปฏิบัติ โดยถือว่าเนื้อหาของหลักสูตรที่ เป็นทฤษฎี อาจลงเคราะห์ได้ในหลักปฏิบัติ ส่วนเนื้อหาที่ เกี่ยวกับการปฏิบัติจริงหรือมีความมุ่งหมายให้เกิดผลจริง ถือว่าลงเคราะห์ได้ในหลักปฏิบัติ งานวิจัยนี้ใช้กรอบทฤษฎี ทั้ง ๒ แนวทางนี้เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์หลักสูตร การศึกษา ดังจะได้กล่าวต่อไป

๔. ปัจจัยแวดล้อมของหลักสูตร

หลักสูตรที่ผ่านมาทั้งหมดล้วนมีเหตุผลและมีที่มา จากสภาพลั่งคมและเศรษฐกิจของประเทศไทยในยุคหนึ่งๆ กล่าว คือ หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๔๑ (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑: ๕-๗) เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ประกอบด้วย

๑) พระรัตนตรัย พระพุทธประวัติโดยย่อ เบญจศิล เบญจธรรม

๒) มารยาทในการรับประทาน มารยาทในการประชุม สัมมาคาระโดยทั่วๆ ไป

๓) ความเชือฟัง ชื่อสัตย์สุจริต ตรงต่อเวลา ขยันในการงาน และทำการงานด้วยความมีระเบียบ

๔) การถือประโภชน์ส่วนร่วมยิ่งกว่าส่วนบุคคล หลักธรรมเหล่านี้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติบำรุงรัตนธรรมแห่งชาติตามนโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ธนากิต, ๒๕๔๕: ๓๓-๓๔) หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๘๓ เป็นหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๘๓ ก: ๔-๖) วิชาพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ต้องสอนคือ

๑) พระพุทธศาสนา มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธประวัติโดยย่อ พระรัตนตรัย เบญจศิล เบญจธรรม อุปสัตศิล พระพุทธอวิชา วิธีปฏิบัติที่พุทธมานะพึงกระทำเกี่ยวกับกิจพิธีในพระพุทธศาสนา วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และกิจวัตรที่พุทธมานะพึงปฏิบัติในวันนั้นๆ

๒) ธรรมจริยามิเนื้อหาเกี่ยวกับความกตัญญูต่อที่ความเมตตากรุณา ความสุภาพอ่อนน้อม ความอุดสาหะ การตรงต่อเวลาและหน้าที่ ความซื่อสัตย์สุจริต ความมัธยัสถ์ ความสามัคคี การควบมิตร การถือประโภชน์ส่วนร่วมยิ่งกว่าส่วนบุคคล ความกล้าหาญ ความมีน้ำใจเป็นนักกีฬา อบายมุข และการหลีกเลี่ยงจากอบายมุข คุณสมบัติของผู้ดี และมารยาทในลังคม

ส่วนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๘๓ ข: ๔-๖) วิชาพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น๓ ส่วนคือ

๑) พระพุทธศาสนา เรียนเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ พระรัตนตรัย จำบทสวดพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ และมีจุดมุ่งหมายให้เข้าใจความหมาย

พระพุทธอวิชาทการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เช่นใจว่าพระพุทธศาสนาให้ประโยชน์และความสุขแก่ผู้ปฏิบัติอย่างไร การอาราธนาศิล อาราธนาธรรมและพระปริตรการ การบรรพชา อุปสมบท วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และกิจวัตรที่พุทธมานะพึงปฏิบัติในวันนั้นๆ

๒) ธรรมจริยามิเนื้อหาด้วยจำนวนมาก เช่น สติ ลัมปัญญา หรืออุดตปปะ ขันติโลรัจฉะ กฎลมูล อกุลมูล อิทธิบาท ลับปุริธรรม วุฒิธรรม เวลาชัชกรณธรรม จักรธรรม อปริหานิยธรรม ควรธรรม ลังวาง การปฏิบัติตามหลักธรรมจริยา

๓) คิดปฏิบัติ เกี่ยวข้องกับธรรมะธรรม เช่น สุข ของคุณหลัง ทิฏฐิรัมมิกัตประโภชน์ ทิค ๖ คหบดีธรรม ลังหัวตุ กรรมครองตน ครองทรัพย์สมบัติ เหตุที่ทำให้ตระกูลเลื่อม อบายมุข (ทั้ง ๔ และ ๖) คุณสมบัติของผู้ดี และมารยาทในลังคม

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า ทุกหลักสูตรล้วนเป็นไปเพื่อสร้างฐานะทางเศรษฐกิจตามหลักของพระพุทธศาสนาและสอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในสมัยนั้นอย่างชัดเจน นอกจากนี้ ในช่วงเวลานั้น ประเทศไทยได้เกิดความระส่ำระสาย เพราะเกิดกบฏขึ้นหลายครั้ง เช่น พ.ศ. ๒๕๘๑ เกิดกบฏเลนาธิการหรือกบฏนายพล มีนาทหารากลุ่มนหนึ่ง เช่น พลตรีสมบูรณ์ ศรานุชิต พลตรีเคนเดน รังนินายฟอง สิทธิธรรม ถูกกล่าวหาว่าดำเนินการแบ่งแยกดินแดนอีสานให้เป็นรัฐอิสระปี พ.ศ. ๒๕๘๒ เกิดกบฏวังหลวงซึ่งคุณก่อการส่วนใหญ่เป็นทหารเรือและกลุ่มผู้สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ ได้แก่อีตันกการเมืองและอดีตเลือดไทย ปี พ.ศ. ๒๕๘๔ เกิดกบฏแมนยัตตัน โดย “คณะกุ๊ชาติ” เป็นต้น (ธนากิต, ๒๕๔๕: ๙๘-๑๐๕) ดังนั้น หลักธรรมที่เป็นไปเพื่อการปกครองประชาชนได้จ่ายขึ้นจังมีปรากฏในหลักสูตรนี้ด้วย

หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๖๘ เป็นหลักสูตรประถมศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลักสูตร กล่าวคือ วิชาหน้าที่ พลเมือง ศิลธรรม ลุขศึกษา ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ พลศึกษา การฝึกมือ ดนตรี และขับร้อง ฯลฯ ได้รวมเข้าไว้ ในวิชาลังคอมศึกษา จึงไม่ปรากฏลัดส่วนและเนื้อหาการเรียน วิชาศีลธรรมอย่างชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาความมุ่งหมาย ๒๑ ข้อในหลักสูตรประถมศึกษา ทำให้สรุปได้ว่า หลักสูตร ประถมศึกษามีความมุ่งหมายเพื่อให้การศึกษาชั้นนี้ช่วย พัฒนาเด็กในทางภาษาพัฟ ในทางวัฒนธรรม ในทางลังคอม และอาชีวฯ เพื่อให้พร้อมที่จะเติบโตขึ้นเป็นพลเมืองที่เหมาะสม ในระบบอาชีวศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๖๘: ๑-๒) ในรายงานการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๖๗-๒๕๖๘ ที่ได้ กล่าวไว้ชัดเจนว่า

กระทรวงศึกษาธิการตระหนักดีอยู่ว่า การจัดการศึกษาของประเทศไทยนั้นไม่ใช่มุ่งแต่ จะให้ประชาชนอ่านและเขียนหนังสือได้ เท่านั้น ความมุ่งหมายอันยิ่งใหญ่คือการให้ ประชาชนรู้จักวิธีดำเนินชีวิตในระบบลังคอม เลรี่ประชาธิปไตย รู้จักรับผิดชอบและรู้จัก หน้าที่ที่ตนมีอยู่ต่อสังคม กำหนดให้เป็น ประโยชน์ต่อสังคมจึงได้พยายามปรับปรุง หลักสูตร แบบเรียน คุณภาพครุให้เหมาะสมกับ สังคมอยู่เป็นนิจ

(กองการวิจัย กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๐๐: ๓)

หากพิจารณาจากสภาพลังคอมไทยในเวลานั้น ก็จะพบว่าลิ่งสำคัญที่คุกคามเสถียรภาพของประเทศไทย นอกจากความไม่สงบภายในประเทศแล้ว ที่ได้แก่การคุกคาม จากรัฐวิสาหกิจ โภวิช วงศ์สุรవัฒน์ (๒๕๖๗: ๓๖-๓๗) ได้กล่าวถึงนโยบายเรื่องนี้ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นโยบายชาตินิยมทางการเมืองในสมัย ที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่ง เป็นนายกรัฐมนตรีในครั้งที่สองนี้ แตกต่าง จากนโยบายทางการเมืองในช่วงที่ท่านดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีในครั้งแรกอย่าง ลึ้นเชิง กล่าวคือ แทนที่จะปลุกระดมแนวคิด ชาตินิยมโดยการสร้างความรู้สึกเป็นศัตรูกับ ชาติตะวันตก (ประเทศฝรั่งเศส) กลับเน้น ความเป็นมิตรกับชาติตะวันตก (โดยเฉพาะ สหรัฐอเมริกา) และสร้างภาพความเป็นศัตรู กับลัทธิคอมมิวนิสต์แทน... ดังนั้น เมื่อประเทศไทยได้ตัดสินใจเข้าร่วมกับฝ่ายทุนนิยม ประชาธิปไตยแล้ว ก็เป็นเรื่องธรรมชาติ จะต้องสร้างแนวความคิดการเป็นศัตรูกับ ลัทธิคอมมิวนิสต์ การปลุกระดมดังกล่าว นอกจากจะเข้ากับสถานการณ์โลกในขณะนั้น แล้ว ยังมีประโยชน์ในการสร้างความรู้สึก ชาตินิยมอีกด้วย

ดังนั้น ด้วยนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของ รัฐบาลจอมพล ป. นี้เอง ในปี พ.ศ. ๒๕๖๘ จึงได้มีการตรา พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์ขึ้น (ธนากรกิต, ๒๕๖๘: ๑๐๕) วิชาพ Rodrพุทธศาสนาในยุคนี้จึงต้อง ปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ของบ้านเมือง โดยเฉพาะใน ฐานะที่เป็นเครื่องมือของการหนุนงัดวัสดุใน การต่อสู้กับลัทธิ คอมมิวนิสต์ เนื้อหาของวิชาพ Rodrพุทธศาสนาได้นำมาใช้ เป็นเครื่องมือของรัฐเพื่อต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์เพิ่มเติม ไปจากบทบาทเดิมที่มีหน้าที่ในการสร้างความจงรักภักดีต่อ ชาติและรักษาความมั่นคง เป็นต้น หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ซึ่งมี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นหัวหน้ารัฐบาล รัฐบาลเวลา นั้นได้ใช้นโยบายเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ดังจะเห็น ได้ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๘ รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนา

เศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ หลักธรรมาในพระพุทธศาสนา กมีการปรับตัวให้สอดคล้องกันด้วย ประเด็นนี้ พระไพศาล วิสาโล (๒๕๖๐: ๑๕) ได้แสดงความเห็นไว้ว่าดังนี้

หลังจากที่ชาตินิยมเติบโตภายใต้ชายาของพุทธศาสนาสามารถดึงมั่นได้แล้ว ก็จะแยกออกจากเป็นเอกเทศ โดยมีอิทธิพลหนึ่งอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่อันที่จริง ผลประโยชน์ของชาติ (หรือรัฐ) กลับมีความสำคัญหนึ่งผลประโยชน์ของพุทธศาสนา หากหลักธรรมาทางพุทธศาสนาไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของรัฐ ก็ต้องใกล้เกลี่ยด้วยการ “กลับเกลื่อน” ไปเสีย ดังเช่นหลักธรรมาเรื่องสันโดษถูกกลบไปจากคำสอนของคณลังช์ตาม “คำขอ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อสนองนโยบาย การพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ

ด้วยเหตุนี้ หลักธรรมาในพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องความมัธยัสถ์ ความอุตสาหะ สุขของคุณธรรมซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจมาตั้งแต่ครั้งสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงยังคงอยู่ในหลักสูตรการศึกษานี้ หลักธรรมาเหล่านี้สอดคล้องกับความมุ่งหมายรวมของหลักสูตรหลักสูตรที่มุ่งเน้นให้เป็นพลเมืองดี มีคุณธรรม รู้จักลิทธิหน้าที่ รู้จักแก้ปัญหาด้วยลัณติวิธี มีทัคคะในการเริ่มสร้างความเป็นธรรมในสังคมประชาธิบัติ ให้คุณค่าและวัฒนธรรมไทย เป็นต้น (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๖๐: ๑) ความคิดเรื่องการบูรณะการวิชาพระพุทธศาสนาซึ่งเน้นเรื่องความสงบของตนเองและสังคมนั้นน่าจะมาจากการณ์สำคัญทางการเมืองในช่วงเวลานั้น คือ เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เหตุการณ์นี้ย่อมาสู่ผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองเป็นอย่างมาก เพราะเกิดเหตุการณ์ของเลือดขึ้น ในขณะเดียวกันบรรยายกาศความเป็นประชาธิบัติยังมีมากขึ้นด้วย ภัยหลังจากที่กลุ่มนักศึกษาสามารถโน่นลัณรัฐบาลเพลิดจารลงได้ โภวิท วงศ์สุรవัฒน์ (๒๕๖๐: ๑๕) ได้กล่าวว่า

ในประเทศไทยมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกัน (โภวิท วงศ์สุรวัฒน์, ๒๕๖๐: ๙๘)

หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๖๑ มีการบูรณะการวิชาพระพุทธศาสนาโดยเน้นเรื่องความสงบทั้งในระดับตนเองและระดับสังคม หลักสูตรนี้มีความมุ่งหมายให้เยาวชนเข้าใจและมีเจตนาดีต่อคุณค่าทางสังคม จริยธรรม วัฒนธรรม สามารถปฏิบัติตามเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมและรู้จักเคารพลิทธิ หน้าที่ และความคิดเห็นของผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ ศาสนา ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของบุคคลตลอดจนให้รู้จักใช้สิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบซึ่งผลเมืองแต่ละคนพึงมีต่อประเทศชาติของตนและต่อสังคมประชาธิบัติ ลดคล้องกับความมุ่งหมายรวมของหลักสูตรที่เน้นให้เป็นพลเมืองดี มีคุณธรรม รู้จักลิทธิหน้าที่ รู้จักแก้ปัญหาด้วยลัณติวิธี มีทัคคะในการเริ่มสร้างความเป็นธรรมในสังคมประชาธิบัติ ให้คุณค่าและวัฒนธรรมไทย เป็นต้น (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๖๐: ๑) ความคิดเรื่องการบูรณะการวิชาพระพุทธศาสนาซึ่งเน้นเรื่องความสงบของตนเองและสังคมนั้นน่าจะมาจากการณ์สำคัญทางการเมืองในช่วงเวลานั้น คือ เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เหตุการณ์นี้ย่อมาสู่ผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองเป็นอย่างมาก เพราะเกิดเหตุการณ์ของเลือดขึ้น ในขณะเดียวกันบรรยายกาศความเป็นประชาธิบัติยังมีมากขึ้นด้วย ภัยหลังจากที่กลุ่มนักศึกษาสามารถโน่นลัณรัฐบาลเพลิดจารลงได้ โภวิท วงศ์สุรวัฒน์ (๒๕๖๐: ๑๕) ได้กล่าวว่า

ผลของเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.

๒๕๖๑ ทำให้ระบบเด็ดขาดที่ครอบงำประเทศไทยมากกว่า ๑๕ ปี ต้องล่มสลายลงรวมทั้งกลุ่มอำนาจ ถนน-ประวัติ-ณรงค์ กีรติ์กุลวานганลงไปด้วย ซึ่งทำให้กลุ่มอำนาจจางอ่อนๆ สามารถที่จะเริ่มสะสมพลัง

อำนาจของตนขึ้นมาได้ใหม่ ทั้งยังเป็นกุญแจ ไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยอีก ด้วย นอกจากนี้แล้วภายในท้องมหาวิทยาลัยที่เรียกว่า “กลุ่มปัญญาชน” ก็เพิ่มขึ้นอย่างมาก ตรงกันข้ามกับกลุ่มทหาร ตำรวจที่เลื่อมความน่าเชื่อถืออย่างมาก

การต่อต้านรัฐบาลในครั้งนั้น ผู้มีส่วนสำคัญ คือ นิสิตนักศึกษาซึ่งเป็นแกนนำในการเรียกร้องประชาธิปไตย จากเหตุการณ์ความไม่สงบที่ผ่านมา รัฐบาล ยอมตราหนังสือถึง พฤติกรรมและรวมถึงทัศนคติของเยาวชน มากขึ้นเป็นธรรมชาติ เพื่อนอกจากบทบาทของนิสิต นักศึกษาต่อสังคมจะมีมากขึ้นแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อ อำนาจการปกครองของรัฐบาลด้วย รัฐบาลจึงต้องระวาง บทบาทของนิสิตนักศึกษาว่าอาจมีผลต่อปัญหาความไม่สงบ ดังที่เคยเกิดขึ้นในเหตุการณ์เดือนตุลาคมที่เป็นได้ ด้วยเหตุนี้ วิชาพุทธศาสนาในช่วงปีถัดกันมา โดยเฉพาะในหลักสูตร การศึกษามีรยมศึกษาตอนปลาย ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งผู้เรียน กำลังจะเติบโตเป็นนิสิตนักศึกษาในอนาคต จึงมีเนื้อหาที่ มุ่งเน้นให้เป็นพลเมืองที่ดี สร้างความสงบสุขเรียบร้อย และ สร้างสันติสุขของสังคม รวมถึงเน้นการสร้างความเป็น ประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพื่อทำให้เกิดและเยาวชน เติบโตเป็นพลเมืองที่รัฐพึงประสงค์

มีข้อส่อสังเกตว่าหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๑๙ นั้น วัตถุประสงค์ของวิชาสังคมศึกษา ประการหนึ่งก็เพื่อให้ เยาวชนมีความรักชาติ มีความสามัคคีในชาติ มีความเสีย สละเพื่อส่วนรวม มีความชอบชี้ในผลงานอันดีเด่นของ คนไทย รู้จักว่ารักษาไว้ซึ่งเอกสารช แล้วรู้จักรักษาแบบ อย่างรัตนธรรมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ที่ดีงามของชาติ เพื่อเสริมสร้างเยาวชนให้ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ มี คุณธรรมประจำใจ และมีคุณสมบัติต่างๆ อันพึงประสงค์

ของสังคมไทย (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๗: ๓-๕) สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวิชาภาษาไทยที่ให้ เช้าใจว่า การใช้ภาษาได้ดีเป็นการช่วยให้เกิดความร่วมมือ ของคนในชาติและนำมาซึ่งความสัมมารถมานกัน (๒๕๑๗: ๙-๑๐) วัตถุประสงค์ของทั้งสองวิชาสอดคล้องกับความมุ่งหมาย รวมของหลักสูตรที่มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักลิทธิและหน้าที่ รู้จักทำงานเป็นหมู่คณะ มีความสามัคคีและเลี่ยสละเพื่อส่วนรวม รู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี และมีหลักการ มีเหตุผล เพื่อ ปลูกฝังให้มีเยาวชนภูมิใจในความเป็นไทย มีความจงรักภักดี ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีความรู้และเลื่อมใสในการปกครองตามระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ เป็นพระประมุข รวมกัน形成รักษาความปลอดภัยและ ความมั่นคงของประเทศไทยและส่งเสริมความเข้าใจอันดี ของมนุษยชาติในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข (๒๕๑๗: ๑-๗)

เรื่องการแก้ไขปัญหาโดยสันติวิธีเป็นวัตถุประสงค์ หลักประการหนึ่งที่ปรากฏขึ้นเพื่อการบูรณาการหลักสูตร การศึกษานี้ อาจเป็นเพื่อการหลังจากเกิดเหตุการณ์ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ และเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ นักศึกษาถูกกล่าวว่าเป็นต้นเหตุความรุนแรงและความไม่สงบ นักศึกษาถูกกล่าวหาว่าต้องการทำลายชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์ ดังนั้นการที่หลักสูตรการศึกษาเน้น วัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด โภวิท วงศ์สุรัวฒน์ (๒๕๑๗: ๑๑๗) ได้แสดงความเห็นไว้วังต่อไปนี้

ในวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ นิสิต

นักศึกษาและประชาชนก็ได้มาร่วมชุมนุมกัน ที่ห้องโถงหน้าห้อง โดยในกรณีมีการจัดแสดง ละครรำพันก้างงานการไฟฟ้าที่นครปฐมถูก แพร่ระบาดโดยชุมชนนาฏศิลป์และการลั่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งเรื่องนี้วิทยุ ยานเกราะได้ออกข่าวว่ามีการทำทุนสมเด็จ พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าชิราลงกรณ์มาใช้ ในการแสดงครั้งนี้ด้วยและวันรุ่งขึ้นหนังสือ

พิมพ์ดาวสยามและบางกอกโพสต์กีเนอ
ภาพข่าวการแสดงกล้องเลียนการแขวนคอของ
นักศึกษา โดยคาดหัวข่าวทำนองว่า การแสดง
ดังกล่าวเป็นการ “หมิ่นพระบรมเดชานุภาพ”
ทั้งชุมชนวิทยุสื่อรักได้มีการออกประกาศ
โฉมตีนักศึกษาที่ทำการซุ่มนุ่มว่า การเรียกร้อง
ให้ขับไล่พระชนม์และการเรียกร้องเรื่อง
พนักงานการไฟฟ้าที่ถูกฆาตกรรมนั้น เป็นเพียง
ข้ออ้างที่ใช้เพื่อจัดการซุ่มนุ่มก่อความไม่สงบ
เท่านั้น โดยแท้ที่จริงมีจุดประสงค์เพื่อทำลาย
ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์และเรียกร้อง
ให้รัฐบาลจัดการกับกลุ่มผู้ซุ่มนุ่มโดยเร็วเพื่อ
ป้องกันการหนองเลือด

หลักสูตรดังกล่าวอยู่ในช่วงของการแผนการศึกษา
แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๑๐ ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อสร้างเสริม
คุณภาพของพลเมืองให้สามารถดำรงชีวิตและทำประโยชน์
แก่สังคม โดยเน้นการศึกษาเพื่อสร้างเสริมความอยู่รอด
ปลอดภัย ความมั่นคง และความผาสุกร่วมกันในสังคมไทย
เป็นประการสำคัญ และให้มีความเข้าใจและกระตือรือร้นที่
จะมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศตามวิถีทางประชาธิปไตย
อันมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ
ศาสนา พะรະมาภกษัตริย์ (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๙:
๔๕) วัตถุประสงค์ดังกล่าวยังสอดคล้องกับแผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดูบบี้ที่ ๔ (๒๕๑๐-๒๕๓๐) ใน
หมวดที่เกี่ยวกับการพัฒนาการศึกษา สาระสำคัญของ
การปรับปรุงหลักสูตร ให้เนื้อหาสาระสำคัญและกระบวนการ
การเรียนรู้มุ่งสอดคล้องกับระบบอุดมศึกษาชั้นนำ พระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข และยึดมั่นในสถาบันชาติ
ศาสนา พะรະมาภกษัตริย์เป็นหลัก (สำนักงานคณะกรรมการ
พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๑๐: ๒๓๐)

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๔ มี
วัตถุประสงค์บางประการสอดคล้องกับหลักสูตรปี พ.ศ.
๒๕๑๐ เช่น ให้รู้จักราชบทิเบติ เลรีภาพของผู้อื่น รู้จักหน้าที่
ของตนเองและผู้อื่น รู้จักใช้สิทธิ เลรีภาพของตนในทาง
สร้างสรรค์บนรากฐานแห่งกฎหมาย จริยธรรม และศาสนา
เพื่อให้มีสำนึกรักในตนเอง รู้จักเลี้ยงลูกเพื่อ
ส่วนรวม รักชาติ รักประชาธิปไตย รู้จักใช้สิทธิและปัญญา
ในการดำรงรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ ศาสนาและ
พระมหากษัตริย์ ให้เข้าใจพื้นฐานและปัญหาการเมือง
เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยและโลกปัจจุบัน มี
ความสำนึกรักในตนเอง รักชาติ ศาสนา พะรະมาภกษัตริย์
ข้อดีและด้วยวิธีการแห่งปัญญาและสันติวิธี (กระทรวง
ศึกษาธิการ, ๒๕๑๓: ๓-๑๔) จะเห็นได้ว่า วัตถุประสงค์ของ
การแก้ปัญหาด้วยลัณฑิตวิธี ยังคงระบุไว้อย่างต่อเนื่องมา
ตั้งแต่หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๑๐ และผู้เรียนใน
หลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๐
ก็จะเป็นผู้ที่เรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายปี พ.ศ.
๒๕๑๔ ต่อเนื่องไป จึงเท่ากับว่าได้สร้างทัศนคติในเรื่องนี้
อย่างต่อเนื่อง

หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ยังมีวัตถุประสงค์อื่นบาง
ประการ เช่น การแก้ปัญหาด้วยใจสับ สร้างความตระหนักร
ในความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์
ซึ่งต่อเนื่องมาจากหลักสูตรก่อนๆ การสร้างทัศนคติใน
การสร้างความเป็นชาติไทย ก็ได้บูรณาการไว้ในหลักสูตรนี้
อย่างชัดเจน วิชาต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นไทยจึงปรากฏ
ขึ้นจำนวนมากและเชื่อมโยงกันอยู่ในหลักสูตรนี้ ไม่เว้นแม้
แต่วิชาพะรະมาภกษัตริย์ซึ่งมีความเป็นไทย เช่น
วิชาพะรະมาภกษัตริย์ในประเทศไทย วิชาประวัติสังคมและ
วัฒนธรรมไทย วิชาพะรະพุทธรูปและพุทธคัลป์ในประเทศไทย
เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการบูรณาการหลักสูตร
การศึกษาให้เข้ากับความเป็นไทยนั้นอาจมีภาวะที่จะมี

การสมโภชกรุํรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี ในระหว่างวันที่ ๔-๙ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๕ (วันกิตติ, ๒๕๖๕: ๓๑๕) บรรยายกาศแห่งความเป็นไทยที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน ยอมทำให้หลักสูตรการศึกษาเห็นความสำคัญและปรับตัว เพื่อให้เข้ากับบรรยายกาศของชาติในวาระสำคัญนั้นด้วย นอกจานี้ วิชาพorphysical ศาสตร์ได้นำเสนอเรื่องความเป็น ประชาธิปไตย เช่น ความมุ่งหมายให้รัฐบาลเพิ่มประสิทธิ์ เสริมภาพ ของผู้อื่น รู้จักหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น รู้จักใช้สิทธิเสริมภาพ ของตนในทางสร้างสรรค์บนฐานความดี จริยธรรม และศาสนា เพื่อให้มีความสำนึกรักชาติ รักประชาธิปไตย ความมุ่งหมายดังกล่าว นำจะเดิมจากสาเหตุทางการเมือง หลายประการที่คุกคามการเมืองไทยเวลานั้น ในสมัยนั้น พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรีได้สร้าง ผลงานสำคัญ คือดำเนินการปรับปรุงผู้ก่อการร้าย คอมมิวนิสต์ภายในประเทศอย่างได้ผลโดยใช้แนวโน้ม “การเมืองนำการทหาร” ตามคำสั่งนโยบายที่ ๖๖/๒๕๖๓ ซึ่งปฏิโภกษาให้ผู้หลงผิดมอบตัว เป็นผลให้พรรคคอมมิวนิสต์ แห่งประเทศไทยอ่อนกำลังและถล่มด้วย หลังจากนั้นใน วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๕ ได้มีคณะทหารพลเอกลั่นท์ จิตราภิมา เป็นผู้นำร่วมด้วยกลุ่มทหารยังเต็ร์ก ได้แก่ พันเอกมนูญ รูปชัย พันเอกประจักษ์ สว่างจิต พันเอกพัลลภ ปั่นสนี ได้ทำรัฐประหารรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยนำกำลังไปยึดสถานีโทรทัศน์ ถนนสายสำคัญ และที่ตั้ง กองบัญชาการทหารที่สำคัญ แต่ฝ่ายรัฐประหารทำการไม่ สำเร็จ (โกรกิ วงศ์สุรవัฒน์: ๓๗๓-๓๐๔) เหตุการณ์ทั้งสอง นี้มีจุดร่วมกัน คือ เป็นภัยคุกคามระบบการปกครองแบบ ประชาธิปไตยเหมือนกันแต่มีสาเหตุต่างกัน เหตุการณ์ แรกเป็นลัทธิคอมมิวนิสต์ ส่วนเหตุการณ์ที่สองเป็นคณะ รัฐประหาร เหตุการณ์ทั้งสองนี้ย้อมมีส่วนทำให้รัฐบาลใช้ หลักสูตรการศึกษาและวิชาพorphysical ศาสตร์เป็นเครื่องปลูกฝัง

อุดมการณ์ตามระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยไว้ให้ ดีที่สุด

ตัวอย่างการใช้หลักสูตรการศึกษาเพื่อต่อสืบทับทิ คอมมิวนิสต์ อาจพิจารณาได้จากหนังสือเรียนหลักสูตร เรื่อง “ครุกับทางอยู่รอดของลังคมไทย” ของนายธนานิทร์ กรัยวิเชียร ซึ่งใช้ประกอบการเรียนการสอนกลุ่มวิชา ลังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย รายวิชา ล ๔๐๑ ลังคมศึกษา หนังสือเล่มนี้เป็นคำบรรยายในการสัมมนา ของกรมสามัญศึกษา เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๖๔ จัดพิมพ์ เพย์แพรเพื่อช่วยเร่งเร้าให้ประชาชนตระหนักรึ่งหน้าที่และ ความรับผิดชอบที่มีต่อชาติบ้านเมือง ตระหนักในภัยพิบัติซึ่ง ลังคมไทยกำลังเผชิญอยู่และเป็นอุปสรรคต่อความวัฒนา ถาวรของระบบประชาธิปไตยและความมั่นคงของชาติ เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนที่ ๑ เป็น เรื่องทางอยู่รอดของลังคมไทย กล่าวถึงภัยจากคอมมิวนิสต์ ภัยจากการฉ้อราษฎร์บังหลวง ภัยจากการที่ข้าราชการ เบี้ยดเบี้ยนประชาชน ภัยจากความยากจนของราษฎรล้วน ใหญ่ พร้อมทั้งคำเตือนและคำ忠告เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ตอนที่ ๒ ว่าด้วยวิธีอบรมลัทธิและวิธีการของคอมมิวนิสต์ และคำเตือน นอกจากนี้ยังใช้หนังสือเรื่อง “ศาสนากับ ความมั่นคงของชาติ” ประกอบการเรียนการสอนกลุ่ม วิชาลังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย รายวิชา ล ๔๐๑ ลังคมศึกษา อนุสัมมนาจากคำบรรยายของผู้เขียนซึ่งบรรยาย ณ สมาคมคาดถิรแห่งประเทศไทย โรงแรมราษฎร์ เมื่อ วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ ที่วัดธรรมมงคล เนื่องวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๐ และที่หอประชุมครุลภาใน การสัมมนาเรื่อง “ศาสนากับการปฏิรูปการปกครอง แผ่นดิน” เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ หนังสือนี้ได้ ให้ความรู้ความเข้าใจแก่เยาวชนถึงวิธีการทลายศาสนากับ ของลัทธิคอมมิวนิสต์และบอกวิธีแก้ไข และกล่าวถึงแนวคิด ของคอมมิวนิสต์เกี่ยวกับศาสนาก คอมมิวนิสต์จะนำอะไรมา

แทนที่ศาสนा การอบรมคนรุ่นใหม่ให้เป็นคอมมูนิสต์ได้อย่างไร (กรมวิชาการ, ๒๕๔๙: ๒๓-๒๕)

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๓๓ นั้นเป็นหลักสูตรที่ปรับปรุงจากหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๒๑ หลักสูตรดังกล่าวมีหลักการ เช่นเดียวกับหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เช่น มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยวางรากฐานประสัฐคในระดับประถมศึกษาให้เป็นการศึกษาพื้นฐานที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์แก่สังคม ตามบทบาทและหน้าที่ของตนในสานะผลเมืองดิตามระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข เป็นต้น (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๔: ๑-๓) กระทรวงศึกษาธิการซึ่งถึงเหตุผลใน การปรับเนื้อหาจริยธรรมว่า ต้องการให้เนื้อหาเป็นสากล สอดคล้องกับทุกศาสนา จึงได้ใช้เหตุผลเรื่องความเป็นประชาธิปไตย และสอดคล้องกับรากฐานประสัฐโดยรวมของหลักสูตรการศึกษาในหลายปีที่ผ่านมาที่เน้นความเป็นเอกภาพของการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าการเน้นวิชาศาสนาได้ศาสนานั่นจะทำลายความเป็นประชาธิปไตย และอาจจะก่อให้เกิดความไม่สงบในสังคมขึ้นได้ อันจะนำไปสู่ความไม่มีเอกภาพของชาติก็เป็นได้ การอ้างศาสนาได้ศาสนานั่นแล้วจะขัดกับความเป็นประชาธิปไตยนั่น พระธรรมปีปฏิกร (พระธรรมปีปฏิกร, ๒๕๔๕: ๒๒) ได้กล่าวว่า

คนไทยมีภูมิหลังที่ไม่ใช่แค่เริ่มภาพทางศาสนาแต่เป็นความสมัครสมานสามัคคีทางศาสนา อย่างนี้จึงไม่รองอะไรในแต่ก่อน อย่างแรกที่เคยแต่ร่วงรระวงที่จะพิทักษ์สิทธิและปกป้องด้วย เมื่อพุดถึงพุทธศาสนา ก็พูดลงไปตรงๆ ไม่ใช่ว่าจะยกด้วยหรือจะกีดกัน แบบแยกกับใคร แต่คุณไทยที่ติดความคิด เสรีภาพเชิงลบของฝรั่งมา พอดียินคำว่าพุทธศาสนาโดยไม่มีศาสนาอื่นพ่วงมาด้วย ก็ร่วง คิดเกี่ยวกับเรื่องนองไปในทางแบ่งแยก

และติดอยู่แค่นั้นจนบังตาตัวเอง ไม่เห็นงาน การปฏิบัติที่จะต้องจัดทำและแก้ไขตามที่เป็นจริง

เหตุผลเรื่องประชาธิปไตยดูจะมีน้ำหนักอยู่มาก จนทำให้วิชาพุทธศาสนาในหลักสูตรนี้ ได้อธิบายความในแง่มุมของประชาธิปไตยอย่างชัดเจน ดังเช่นคำนำของหนังสือเรียนวิชา ๗ ๐๔ พระพุทธศาสนา มีกล่าวว่า

เน้นเนื้อหาสังคมชุมชนพุทธในมัยก่อน พุทธกาลให้เห็นการปกครองที่ยึดมั่นในระบบวรรณะทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคม ไม่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เป็นเหตุให้เกิดพุทธศาสนาขึ้นในสมัยนั้น อันเป็นรากฐานของประชาธิปไตยในสังคมไทย ปัจจุบัน

(กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ,
๒๕๔๑: ๑๒)

การโยงเนื้อหาวิชาพุทธศาสนาให้เข้ากับประชาธิปไตยของประเทศไทยในปัจจุบันย่อมเป็นความพยายามในการบูรณาการวิชาพุทธศาสนาให้เข้ากับระบบการปกครองอย่างเห็นได้ชัด การที่หลักสูตรในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ยังคงเน้นย้ำเรื่องประชาธิปไตยอยู่มากนี้ สาเหตุน่าจะมาจากระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยในประเทศไทย เชี่ยงกับความไม่แนคงตลอดมา หลังจากการเมืองของไทยได้พัฒนามาจนกระทั่งประเทศไทยมีโอกาสล้มเหลว ก็ต้องลดดุลอิทธิพล เมื่อเกิดเหตุการณ์คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาล โภวิท วงศ์สุรవัฒน์, ๒๕๔๗: ๑๒๒)

นอกจากนี้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ ยังได้กล่าวถึงการใช้หลักสูตรการศึกษาในการพัฒนาจิตใจด้านประชาธิปไตย ด้วย ปรากฏอยู่ในส่วนแผนงานพัฒนาจิตใจและวัฒนธรรม วัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคมในการพัฒนาจิตใจให้เกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ขยันขันแข็ง พึงตนเองได้อย่างมีคัดค้าน ร่วมมือร่วมใจกันทำงาน ตลอดจนทำนบุญรำงไว้ซึ่งเอกสารชั้น และศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อเป็นรากฐานอันสำคัญที่รักษาไว้ซึ่งความมีเอกภาพ ความรัก ความหวังแห่งประเทศ ความสามัคคี ความลงบลูช เป็นต้น และ มีแนวทางส่งเสริมปลูกฝังศีลธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันดีงามของไทย ที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศ ส่งเสริมการเรียนรู้ การเผยแพร่และการปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนา แผนดังกล่าวได้ระบุถึงมาตรการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติและสอดแทรกเรื่องการพัฒนาจิตใจด้านคุณธรรมและค่านิยมในหลักสูตรการศึกษาอบรมทั้งในและนอกระบบ รวมทั้งอบรมผู้บริหาร การศึกษาให้เน้นการประทัดดอด้อมและสร้างค่านิยมนิยมไทย การพึงตนเอง ขยันหมั่นเพียร มีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัย เคราะห์ภูมิมาก และปฏิบัติหน้าที่อันพึงมีต่อชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๓๐: ๕๑-๕๓) ดังนั้น การใช้หลักสูตรการศึกษาเป็นสื่อในการกล่อมเกลาจิตใจ พลเมืองให้มีทัศนคติต่างๆ ตามที่รัฐต้องการจะเป็นเรื่องที่รัฐทำมาหากาน ปรากฏอย่างชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติต่างๆ ดังได้กล่าวมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิชาพุทธศาสนา มีความยึดหยุ่นสูงและมีความสามารถในการปรับตัวมาตลอดให้เข้ากับนโยบายของรัฐ

หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. ๒๕๔๔ นั้น ในช่วงต้นของการร่างหลักสูตรไม่มีการระบุชื่อศาสนาใดๆ ทั้งสิ้นแม้แต่พุทธศาสนา ทำให้มีการเรียกร้องจากกลุ่มชาวพุทธ มีชาวพุทธกว่า ๕,๐๐๐ คน จาก ๓๔ องค์กร นัดชุมนุมเพื่อ

เสนอข้อเรียกร้อง ๕ ข้อ ข้อเรียกร้องที่ ๔ เสนอให้วิชาพุทธศาสนาเป็นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน และมีมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศโดยให้เป็นวิชาบังคับ สำหรับนักเรียนที่เป็นพุทธศาสนาและมีค่าห่วงใย การเรียนและเวลาเรียนไม่น้อยกว่าในหลักสูตรปัจจุบัน ทั้งนี้ สืบเนื่องจากการปฏิรูปการศึกษาที่ยุบกระทรวงศึกษาธิการ ทบทวนมหาวิทยาลัย คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ มาจัดตั้งเป็นกระทรวงใหม่คือกระทรวงศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างพระพุทธศาสนา ทั้งระบบการบริหารคณลังษ์ การจัดการศาสนาสมบัติ และการลดความสำคัญของวิชาพุทธศาสนาในโรงเรียน เมื่อจากมีตัวแทนจากศาสนาอื่นเข้ามาร่วมงาน พระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้คณลังษ์และพุทธศาสนา尼กชน จำนวนมากไม่พอใจ คณลังษ์และองค์กรพุทธจึงได้ออกมาเรียกร้องให้สำนักงานปฏิรูปการศึกษาบรรจุหลักสูตรวิชาพุทธศาสนาเป็นหลักในทุกชั้นเรียน พร้อมทั้งให้ยกเลิกการนำตัวแทนจากศาสนาอื่นเข้ามายืนเป็นคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม หรือหากไม่ยกเลิกก็ให้แยกส่วนงานพระพุทธศาสนาเป็นองค์กรอิสระ (ไทยรัฐ, ๒๕๔๔: ๑๙)

ภายหลังการชุมนุมเรียกร้องดังกล่าว กระทรวงศึกษาธิการ ได้มีคำสั่งวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๔๕ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ๑๒ ปี มีพระธรรมปีกุ ดร. สิริก มงคลนิทร ศาสตราจารย์พิเศษ จำนวนคร ทองประเสริฐ และปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น เป็นที่ปรึกษา มีพระเทพโภสกณเป็นประธานกรรมการ และมีกรรมการรวม ๖๓ รูป/คน (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๕: ๑) เมื่อจัดทำหลักสูตรแกนกลาง เสร็จล้วน พระเทพโภสกณ (๒๕๔๕:๑) ได้กล่าวชี้แจงเรื่องการจัดทำหลักสูตรแกนกลางวิชาพุทธศาสนาไว้ดังนี้

หลักสูตรนี้พุดถึงแต่สาระและมาตรฐาน การเรียนรู้ว่างๆ ไม่มีการพูดถึงรายละเอียด สาระการเรียนรู้ทั้งนี้พระหลักสูตรการศึกษา ขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ได้ปล่อยให้ สถานศึกษาแต่ละแห่งเดิมรายละเอียดกัน เอง หลักสูตรนี้พุดถึงการเรียนการสอน พระพุทธศาสนาไว้เพียง ๑๐ บรรทัด ชาวพุทธ ทั้งหลายมีความห่วงใยว่าพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ถ้าปล่อยให้สถานศึกษา แต่ละแห่งต่างจัดทำรายละเอียดสาระ การเรียนรู้พระพุทธศาสนา กันเอง ก็เกรงว่า จะเกิดการแตกนิยามมากมายในพระพุทธศาสนา และความแตกแยกทางศาสนานี้จะมี ผลกระทบต่อความสามัคคีของคนในชาติ อย่างแน่นอน ดังนั้นจึงมีการเรียกร้องให้จัด ทำหลักสูตรแกนกลางของสาระการเรียนรู้ พระพุทธศาสนาที่ทุกโรงเรียนสามารถนำไป ใช้ร่วมกัน

ด้วยเหตุนี้จึงมีการปรับปรุงหลักสูตรจากเดิมที่ “ไม่ระบุชื่อของศาสนาใดๆ” มาเป็น “พระพุทธศาสนาและ ศาสนาที่ตนนับถือ” การไม่ระบุชื่อของศาสนาใดๆ ใน เปื้องต้นน่าจะเกิดจากความต้องการให้เกิดความยืดหยุ่นใน ทางปฏิบัติ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้เกิดความลับสนในทาง ปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้ อธิบดิกร่วมกันจึงได้กำหนดสื่อชี้แจงที่ ศธ ๐๖๐๗/๔๓๘ ความว่า การจัดการเรียนรู้สาระที่ ๑ ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ส่วนที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นั้น สถานศึกษาควรจัดให้ผู้เรียนที่นับถือศาสนาพุทธได้เรียนรู้ ประมาณ ๒ ชั่วโมง หรือ ๒ คาบต่อสัปดาห์ คาบละ ๕๐ นาที หรือตามความเหมาะสม เพื่อเน้นให้ผู้เรียนเป็นคนดีและต้อง จัดเวลาอีก ๑๕๐ นาที ในการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษาด้วย (๒๕๔๕: ๗) อย่างไรก็ได้ พระเทพโสภณ (๒๕๔๕: ๙) ได้วิจารณ์ว่า

“เนื่องจากหนังสือของอธิบดิกร่วมบันทึกว่าเป็นคำชี้แจง ไม่ใช่คำสั่ง เรายังไม่มีทางมั่นใจว่าสถานศึกษาจะปฏิบัติตาม หรือไม่” เรื่องเหล่านี้ย่อมาสั้นความไม่ชัดเจนของหลักสูตร ทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ

หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๔๗ วิชาพระพุทธศาสนาอยู่ ในสาระที่ ๑ ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม มาตรฐาน ล.๑.๑ คือ รู้และเข้าใจประวัติ ความสำคัญ ศาสนา หลักธรรม ของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือและศาสนาอื่น มีครรัฐชาติถูกต้อง ยึดมั่นและปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อยู่ ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยมีสารการเรียนรู้แกนกลางเกี่ยวกับ พุทธประวัติ ชาดก พุทธสาวก พุทธสาวิกา ศาสนников ตัวอย่าง โภวท ๓ พุทธศาสนาสุภาษิต องค์ประกอบของ พระไตรปิฎก ฝึกสอดมโนต์และแผ่เมตตา หลักธรรมเพื่อ การอรยู่ร่วมกันอย่างสماanner มงคลทางวัฒนธรรมที่ได้ รับจากพระพุทธศาสนา ชื่อศาสนา ศาสนา และคัมภีร์ของ ศาสนาต่างๆ ส่วน มาตรฐาน ล.๑.๒ เข้าใจ ตระหนัก และ ปฏิบัติตนเป็นศาสนниковที่ดี และห่วงรักษาพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ มีสารการเรียนรู้เกี่ยวกับการบำเพ็ญ ประโยชน์ต่อวัดหรือศาสนสถาน การแสดงตนเป็นพุทธมagnitude ประวัติโดยลังบาก่อนวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การบูชา พระรัตนตรัย การฝึกปฏิบัติธรรมรยาทชาวพุทธ บรรยายของ ศาสนников การปฏิบัติตนที่เหมาะสม (สำนักวิชาการและ มาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้น พื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๗: ๖-๗) เนื้อหาหลักสูตร เหล่านี้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ ที่กำหนดให้มีการพัฒนาหลักสูตรทั้ง ในและนอกระบบให้หลากหลาย สอดคล้องกับพัฒนาการ ทางสมอง บูรณาการเรื่องศิลธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการลดความขัดแย้งแบบสันติวิธี เป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจในรากเหง้าของตนและเรียนรู้การอยู่ร่วมกัน อย่างสงบสุข พัฒนาสื่อการเรียนการสอนที่จูงใจให้เกิด สนใจและเฝ้ารัก ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นเครื่องมือและ

พัฒนาคุณภาพครูให้รู้เท่าทันวิทยาการสัมย์ใหม่ (สำนักงาน
คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,
ม.m.ป.: ๕๓)

หากพิจารณาสถานการณ์ในช่วงเวลานี้จะพบว่า
พระองค์ซึ่งถือเป็นสถาบันหลักในพระรัตนตรัยได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองอย่างชัดเจน
กล่าวคือ ท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้น
ลمنะจากล้านกันติอโศกจำนวนหนึ่ง นำโดยลمنะ
โพธิรักษ์และลมนະจันทเลภูโฐ (ท่านจันท์) ได้เข้าร่วมชุมนุม
กับฝ่ายพันธมิตรประชาชนเพื่อประชารัฐปัตย์ทั้งที่สนับสนุน
(ก่อนรัฐประหาร ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๙) และที่ทำเนียบ
รัฐบาล ท่านจันท์ได้ขึ้นเวทีปราศรัยของฝ่ายพันธมิตร ด้วย
ต่อมาพระองค์จากองค์กรบริหารมหาวิทยาลัยมหาจุฬาฯ-
ลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) จำนวนหนึ่ง นำโดยพระลาภอธิศ
เมธาวี ในฐานะนายกองค์กร ก็ได้ขึ้นเวทีปราศรัยของกลุ่ม
แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.)
ที่สนับสนุน (ก่อนการประกาศใช้พระราชบัญญัติใน
สถานการณ์ฉุกเฉิน) เพื่อต่อต้านฝ่ายพันธมิตรฯ และลั่นกัน
ลั่นติอโศก ขณะเดียวกัน บรรพชิตอิกกอลุ่มหนึ่ง นำโดย
พระคริญญาโนโลภรณ พระไฟศาล วิสาโล พระมหาวุฒิชัย
วชิรเมธี และแมเชีคันลันนีร์ เลสีเยรลุต ก็ได้แสดงความคิดเห็น
ทางการเมืองด้วยการออกแกลงการณ์ “คำขอปฏิบัติ
อาวุธและความรุนแรง” เมื่อวันที่ ๙ กันยายน เพื่อเรียกร้อง
ให้การชุมนุมทางการเมืองของทุกฝ่ายเป็นไปอย่างสงบ
และลั่นติ ปราศจากอาวุธหรือความรุนแรงใดๆ (ที่รัฐมนตรี
ปุณทริกวิวัฒน์, ๒๕๔๙: ๖)

ดังนั้น การที่เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตร
และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมีวัตถุประสงค์
ให้บูรณาการเรื่องศีลธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม
และการลดความขัดแย้งแบบลัณฑิตวิธี จึงลอดคล้องกับ
สถานการณ์พระพุทธศาสนาและสังคมไทยโดยรวมใน
ขณะนี้ได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่าหลักสูตรทักษัณปีที่ผ่าน

มา ย่อมปรับเปลี่ยนและมีจุดมุ่งหมายตามบริบทแวดล้อม ในด้านต่างๆ ของสังคมไทย และการใช้หลักสูตรการศึกษา เป็นสื่อในการกล่อมเกลาจิตใจพลเมืองให้มีทัคคติดีต่างๆ ตามที่รัฐต้องการ ก็เป็นเรื่องที่รัฐไทยทำมาโดยตลอด

๕. การบูรณาการหลักสูตร

เรื่องการบูรณาการหลักสูตรนั้น จากข้อมูลสรุปได้ว่าหลักสูตรในอดีตเน้นการบูรณาการเรื่องปริยัติและปฏิบัติมากกว่าหลักสูตรใหม่ๆ คือไม่เพียงแต่สอนด้านทักษะ แต่มุ่งผลไปถึงการลงมือทำจริง หลักสูตรยุคแรกเน้นเรื่องศิลามากกว่าเรื่องอื่นๆ แต่ต่อมาเกิดเพิ่มเรื่องสมาร์ทและปัญญา แต่โดยภาพรวมเห็นได้ว่า มีเรื่องสมาร์ทน้อย ส่วนเรื่องปัญญานั้น หลักสูตรเก่าเน้นการสร้างให้เกิดขึ้นจริง แต่หลักสูตรใหม่เน้นเรื่องปริยัติมากกว่า นำสังเกตว่าวิชาภาษาไทยในหลักสูตรเก่าๆ สามารถบูรณาการเรื่องไตรลิกลขาได้มากกว่าวิชาพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะเรื่องปัญญาลิกลขา และยังเน้นการบูรณาการกับการปฏิบัติได้มากกว่าวิชาพระพุทธศาสนาด้วยซ้ำ อย่างไรก็ตี หลักสูตรเก่าๆ เห็นการบูรณาการเชื่อมโยงระหว่างวิชาได้ดีและครอบคลุมมากกว่าหลักสูตรใหม่ๆ หลักสูตรเก่าๆ อาศัยหนังสืออ่านเสริมประสบการณ์ช่วยเสริมด้วย เรื่องการบูรณาการนี้ นักการศึกษาของไทยหลายคน อาทิ สุมิตรคุณการ (๒๕๑๔) สร้าง อุทราనันท์ (๒๕๑๗๓) และวารง บัวครี (๒๕๓๓) ได้นำเรื่องการบูรณาการนี้มาเผยแพร่และทดลองใช้มาโดยลำดับ แม้ในหลักสูตรประสมศึกษาและมัธยมศึกษาของไทยที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ก็ได้ก่อตัวถึงเรื่องการบูรณาการในแนวทางจัดการศึกษาตามหลักสูตร และหากบททวนกันอย่างจริงจัง ก็จะพบว่า การจัดการศึกษาของไทยแตกไปตามก็ต้องเอกผู้เรียนเป็นใหญ่เป็นศูนย์กลางมาแต่เดิม ครุจะจัดการศึกษาให้ศักย์ ก็ต้องคำนึงถึงพื้นฐานทางพุทธกรรมและอุปนิสัยของศักย์แต่ละคนซึ่งไม่เหมือนกันเป็นที่ตั้ง รวมทั้งเนื้อหาของวิชาที่สอน ก็อนโน้มให้ดำเนินไปตามวิถีชีวิตและ

สภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ การบูรณาการจึงไม่เป็นเรื่องใหม่สำหรับการศึกษาไทยและครูไทยแต่อย่างใด (ราตรีวนิช, ๒๕๔๗: ๓๓)

เมื่อวิชาจิรยศึกษายังเป็นวิชาเฉพาะอยู่ จะบูรณการให้ได้ผลอย่างไร คำตอบก็คือ จะต้องสอนวิชาจิรยศึกษาในลักษณะเป็นส่วนรวมของทุกวิชา วิชาการทุกอย่างจะต้องสอนจิรยศึกษา ตามปกติจิรยศึกษาอยู่ในหมวดวิชาลั่งคณศึกษา วิชาอื่นๆ จะมาล้มพันธ์กับวิชาลั่งคณศึกษา จิรยศึกษา จึงเป็นจุดยอดในลั่งคณศึกษา ในเมื่อยังแก้ปัญหาล่วงรวมไม่ได้ เพราะการศึกษาของไทยในขณะนี้ยังอยู่ในระบบความชำนาญเฉพาะสาขาวิชา ต้องให้ครูสอนแต่ละวิชา สอนวิชาของตนโดยเฉพาะ วิชาจิรยศึกษาก็ต้องมีครูชำนาญเฉพาะทางสอนเช่นกัน แต่ท่าวิชาจิรยศึกษานั้นต้องอาศัยให้ครูสอนแบบส่วนรวมเท่านั้นจึงจะได้ผล ส่วนวิชาอื่นๆ ก็ให้ครูแต่ละวิชาช่วยสอนให้ผู้เรียนมีจิตสำนึกรักหน้าที่ และเห็นความล้มพันธ์ของวิชานั้นๆ กับวิชาจิรยศึกษา ให้เห็นว่าแต่ละวิชาเชื่อมโยงกับวิชาอื่นและวิชาจิรยศึกษาอย่างไร วัตถุประสงค์ของการศึกษาจึงจะล้มเหลว และแต่ละวิชาจึงจะมีส่วนช่วยพัฒนามนุษย์ พัฒนาลั่งคณให้อยู่ร่วมกันด้วยดี และเข้าใจว่ามนุษย์อยู่ในลั่งคณและในระบบนิเวศวิทยาอย่างไร ทุกวิชาจะต้องสอนให้ประسانกลมกลืนกัน ครูทุกคนที่สอนวิชาเฉพาะจะต้องมีจิตสำนึกรักเรื่องบูรณการด้วย เพื่อให้วิชาของตนเปลี่ยนพันธ์กับวิชาอื่นๆ ตลอดจนลั่งคณทั่วโลกภาพลั่งคณและนิเวศวิทยาที่เป็นจริง (พระเทพเวที, ๒๕๓๑: ๓๕-๔๐) ตัวอย่างปัญหาของหลักสูตรใหม่ที่ไม่สามารถบูรณการเชื่อมโยงได้ดี เช่น หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๓๓ กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๓๑: ๑-๒) ได้ชี้แจงว่า ได้เห็นคุณค่าของวิชาจิรยธรรมมากขึ้นเนื่องจากเกิดปัญหายาเวชน์ คำชี้แจงนี้ดังนี้

แม้ว่าการประกาศเพิ่มเติมพระพุทธ-

คำสนาครังนี้จะเป็นเรื่องของการเจตนา
ดีของบุคคลหลายฝ่ายก็ตาม จากการนิเทศ

ติดตามและประเมินผลการใช้หลักสูตรพบว่า มีปัญหาทั้งในด้านการปฏิบัติและการจัดการเรียนการสอน กล่าวคือโรงเรียนต้องหาเวลาพิเศษเพิ่มจากเดิมมาจัดสอน เพราะหลักสูตรเพิ่มนิءืหัแต่ไม่ได้เพิ่มค่าเบลาให้ ครุพัลsson ส่วนใหญ่ยังไม่มีความเข้าใจลึกซึ้งถึงหลักธรรมดีพอ โรงเรียนขาดครุพัลsson ที่มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง การสอนก็เป็นไปตามที่กล่าวไว้ในตำรา มองการท่องจำมากกว่าการวิเคราะห์และปฏิบัติ นอกจากนี้ครุและบุคลากรในสังคมก็ยังไม่เป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่นักเรียนทั้งในด้านความประพฤติและการปฏิบัติ

แม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงข้อเท็จจริง
ดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาให้ดีก็จะเห็นว่า คำชี้แจง
นี้สะท้อนความบกพร่องของกระทรวงศึกษาธิการด้วย กล่าว
คือ เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้ติดตามและประเมินผลจน
พบปัญหาดังกล่าวแล้ว กระทรวงก็ควรจะแก้ไขปัญหาที่เกิด^{มา}
ขึ้นทันที เช่น พัฒนาครุภัณฑ์สอนให้มีความสูงและความประพฤติ
ที่ดีขึ้น เพราะปัญหาอาจไม่ได้อยู่ที่หลักสูตรแต่อาจอยู่ที่
คุณภาพของครุภัณฑ์เป็นได้ เมื่อครุภัณฑ์ไม่มีประสิทธิภาพ
ย่อมทำให้การเรียนการสอนด้อยประสิทธิภาพลง จากข้อมูล
จะเห็นได้ว่า วิชาพระพุทธศาสนาของหลักสูตรการศึกษาใน
ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ มีมาตรฐานในเรื่องของการจัดกลุ่มนิءืหาวิชา
กล่าวคือ เนื้อหาได้ทางหัวข้อวิชาพระพุทธศาสนาไว้เป็น
ระบบ คือ ในระดับประถมศึกษาแบ่งสาระเป็น ๔ ประการ
ซึ่งทุกระดับชั้นของประถมศึกษาต้องเรียนสาระ ๔ ประการ
นี้ เพียงแต่ปรับเนื้อหาเรื่องเดียวกันให้เหมาะสมกับระดับชั้น
ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายก็ เช่นกัน แบ่งหัวข้อ^{มา}
เป็น ๘ ส่วน และใช้การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาแต่ละส่วนตาม
ครุภัณฑ์และสมของระดับชั้น ไม่ว่าเนื้อหาจะแบ่งเป็น ๘ สาระ

หรือ ๘ สาระตาม เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า เนื้อหาสาระ ครอบคลุมความรู้พ Rodruttศึกษาครบถ้วน และหัวข้อแต่ละส่วน กบูรณาการเชื่อมโยงกันตามสมควร กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๓๖: ๘-๑๗) ได้อธิบายว่า

หัวข้อที่ ๘ เรื่องนี้มีการกำหนดสาระ สำคัญในแต่ละรายวิชาซึ่งทางกระทรวง ศึกษาธิการชี้แจงว่า ได้มีการพิจารณาทั้ง แนวอนและแนวตั้ง กล่าวคือใช้หัวข้อเรื่อง เป็นเกณฑ์ในการออกแบบ แล้วกำหนดขอบข่าย ของสาระสำคัญโดยจัดตามระดับชั้น ทั้งนี้ เพื่อความต่อเนื่องของเรื่องที่เรียน ขณะเดียวกันก็เพื่อลดความซ้ำซ้อนของเนื้อหา รายละเอียดในเรื่องเดียวกัน

การแบ่งเนื้อหาวิชาเข่นนี้ ในอีกด้านหนึ่งกลับทำให้ หลักสูตรเกิดปัญหารื่องความซ้ำซ้อนของเนื้อหาวิชา กล่าว คือเมื่อแบ่งเนื้อหาเป็น ๘ ส่วนในทุกระดับชั้น เนื้อหาใน แต่ละหัวข้อก็ยอมซ้ำซ้อนกัน วัตถุประสงค์ซ้ำซ้อนกันด้วย เช่น เนื้อหารายการภาษาพ Rodruttศึกษา พนิชและวันสำคัญทาง พ Rodruttศึกษา ในทุกระดับชั้นตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึง มัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ล้วนแต่ซ้ำซ้อนกัน คือ วันสำคัญทางพ Rodruttศึกษา จำแนกเป็นวันธรรมสันต์ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา เมื่อถือกัน ทุกระดับชั้น เนื้อหาส่วนอื่นๆ เช่น การบริหารจิตและเจริญ ปัญญา ในระดับประถมศึกษาเป็นการปฏิบัติภาระแบบ พอง-ยุบเหมือนกันทุกระดับชั้น ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติสมารธแบบนับลงหายใจ เมื่อถือกันทุกระดับ ส่วนมัธยมศึกษาตอนปลายก็เน้น การปฏิบัติกรรมฐานแบบอนุสติ ๑๐ ประการเหมือนกัน และ แม้ว่าจะเปลี่ยนหัวข้อกรรมฐานในระดับชั้นต่างๆ เช่น บาง ชั้นใช้พ Rodruttศึกษา บางชั้นใช้มรณะสุลติ แต่การจัดเนื้อหา หมวดธรมก็ซ้ำซ้อนกัน ล้วนปัญหาประการที่สองคือ ปัญหา

การแยกหมวดธรม พบว่าหลักธรมเดียวกันได้แยกสอน ในหลายระดับชั้น เช่น เรื่องที่ ๖, พระมหาทินท ๔, มงคล ๓๙ ประการ แม้แต่ อริยสัจ ๔ ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของ พ Rodruttศึกษา ก็แยกหัวข้อให้เรียนข้อธรรมต่างกันใน ระดับชั้นที่ต่างกัน แต่ละระดับชั้นไม่สามารถเรียนหลักธรม โดยรวมได้ กรณีนี้กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๓๖: คำชี้แจง) ได้ชี้แจงว่า

การแตกย่อยเนื้อหาบางเรื่องในส่วนที่ เกี่ยวกับหลักธรมของพ Rodruttศึกษาใน กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยนั้น จะเห็นได้ว่า หลักธรมในแต่ละระดับชั้นจะปรากฏเพียง บางหัวข้อหรือปรากฏไม่ครบทั้งหมด แต่ จะไปปรากฏครบในระดับชั้นที่สูงขึ้น ทั้งนี้ ได้คำนึงถึงความยากง่ายให้สอดคล้องกับ พัฒนาการของเด็ก เช่น ในเรื่องของที่ ๖ ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๒ กำหนดให้เรียนเพียง ๔ หัวข้อคือการเคารพอเมร ภารกุล การเคารพผู้อ้วน ความรักและความสามัคคี กับพี่น้อง ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ให้เรียนเพิ่ม อีก ๑ หัวข้อคือความรักและความสามัคคีกับ เพื่อน เมื่อถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จะได้ เรียนครบถ้วนหัวข้อ

เรื่องการแบ่งแยกหมวดธรมในวิชาพ Rodruttศึกษา นั้น แม้จะเป็นผลตีเรื่องแบ่งระดับเพื่อความเหมาะสมแก่ ผู้ฟัง แต่ก็ทำให้การเรียนหมวดธรมนั้นฯ ขาดความต่อเนื่อง และขาดความสมบูรณ์ เพราะปรากฏว่า หลักธรมบางหัว เช่นเรื่อง ประโยชน์ ๓ ได้ถูกตัดจนเหลือประโยชน์เพียง อย่างเดียว คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิภูรธิรัมมิกัตประโยชน์) เท่านั้น ส่วนประโยชน์อีก ๒ ประการมิได้มีการกล่าวถึง ไม่ว่า จะเป็นระดับชั้นใด เรื่องการแบ่งแยกหมวดธรมของมารศึกษา นี้ พระธรรมปีกุก (พระธรรมปีกุก, ๒๕๓๖: ๑๐๑) กล่าวว่า

พระพุทธเจ้า...ไม่ได้ตรัสรธรรมแค่เมตตา นี้เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสรธรรมเป็นชุดๆ เพื่อให้มีดุลยภาพที่จะต้องปฏิบัติให้ครบ ถ้าเราเอารธรรมมาแยกภาระจากออกเป็นข้อๆ จะเป็นอันตราย ในสังคมของเรานั้นแม้แต่ใน การเรียนการสอนก็มีym เอการธรรมแยกออกจาก เป็นข้อๆ เอาเมตตาข้อหนึ่ง เอการุณามาข้อหนึ่ง จนไม่ว่าชุดของมันอยู่ที่ไหน การที่พระพุทธเจ้าตรัสรธรรมไว้เป็นชุดๆ นี้มีเหตุผล เพราะธรรมนั้นเป็นองค์รวม ต้องปฏิบัติให้ครบ จึงจะมีความสมบูรณ์ในตัว ถ้าทำไม่ครบ ก็จะมีโทษ เมตตามากวนนี้ ถ้าปฏิบัติไม่เข้า เป็นชุดและไม่ครบชุด ก็จะมีโทษได้

มนุษย์จำเป็นต้องใช้ทักษะหลายประการในการเรียนรู้จากประสบการณ์ รวมทั้งในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นปัญหาง่ายๆ หรือซับซ้อนเพียงใดก็ตาม แต่การสอนแยกเนื้อหาวิชาจะทำให้การเรียนนั้นไม่ลอดคล้องกับชีวิตจริง เพราะนักเรียนจะมองไม่เห็นความเชื่อมโยงของลิ่งที่เรียนกับลิ่งที่เป็นไปในชีวิตจริง นอกโรงเรียน หลักสูตรที่เน้นการสอนแบบบูรณาการจึงลอดคล้องกับชีวิตมากกว่า คือจะช่วยให้เข้าใจและมองเห็นความล้มเหลวเชื่อมโยงของเนื้อหาวิชาต่างๆ ทั้งยังกระตุ้นให้ฝึกเรียนรู้เนื่องจากสามารถนำเนื้อหาและทักษะที่เรียน

ไปใช้ในชีวิตจริง การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการยังช่วยลดความซ้ำซ้อนของเนื้อหาวิชา ลดจำนวนเวลาเรียนเป็นการแบ่งเบาภาระของผู้สอน รวมทั้งส่งเสริมผู้เรียนให้มีโอกาสใช้ความคิด ประสบการณ์ ความสามารถ ตลอดจนทักษะต่างๆ อย่างหลากหลาย ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทักษะกระบวนการและเนื้อหาสาระไปพร้อมกัน (راتวิ เพรียวพาณิช, ๒๕๔๘: ๓๓๔-๓๓๕)

แต่จากคำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวกับหลักสูตรปี พ.ศ. ๒๕๓๓ จะเห็นว่า การบูรณาการวิชาพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นไปตามหลักการบูรณาการแต่อย่างใด เพราะไม่ได้ลดความซ้ำซ้อนของเนื้อหาวิชา ไม่ได้ลดจำนวนเวลาเรียน และไม่ได้ช่วยแบ่งเบาภาระของผู้สอน ผู้สอนประจำวิชาอาจมีความเชื่อมั่นและเข้าใจการบูรณาการที่ตรงกันได้ การกำหนดหัวข้อเรื่องต้องคำนึงถึงความสนใจของผู้เรียนเป็นสำคัญ แต่เท่าที่พบผู้เรียนไม่มีโอกาสเลือก เพาะการจัดการเรียนการสอนที่ผ่านมายังเน้นการถ่ายทอดเนื้อหาวิชามากกว่าการเรียนรู้จากสถานการณ์ที่เป็นจริง และไม่เน้นกระบวนการเรียนที่ให้ผู้เรียนได้พัฒนาในด้านการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ การแสดงความคิดเห็น และการแลกเปลี่ยนความรู้ด้วยตนเอง (พิกุล เอกวราภกุร, ๒๕๔๐: ๓๖) หากจะสรุปการบูรณาการภายในวิชาพระพุทธศาสนา ระหว่างวิชาที่เกี่ยวข้อง การบูรณาการกับหลักไตรลิกลาและกระบวนการบูรณาการระหว่างปริญญาติกับปฏิบัติสูบได้ตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางสรุปการบูรณาการวิชาพ Rodrพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง

หลักสูตรปี พ.ศ. (ระดับ)	วิชา	การบูรณาการ			
		ในวิชา พ Rodrพุทธศาสนา	กับวิชา พ Rodrพุทธศาสนา	กับหลัก ไตรลิกลา	กับ ปริยัติปฏิบัติ
พ.ศ. ๒๕๖๗ (ประถมศึกษา)	๑. ศีลธรรม ๒. หน้าที่พลเมือง ๓. ประวัติศาสตร์ ๔. ภาษาไทย	มีน้อย	มี มี มี	คือ คือ คือ คือ	มี มี มี มี
พ.ศ. ๒๕๖๗ (มัธยมศึกษา ^{ตอนต้น}) (มัธยมศึกษา ^{ตอนปลาย})	๑. ศีลธรรม ๒. หน้าที่พลเมือง ๓. ประวัติศาสตร์ ๔. ภาษาไทย ๑. ศีลธรรม ๒. หน้าที่พลเมือง ๓. ประวัติศาสตร์ ๔. ภาษาไทย	มีน้อย	มี ไม่มี	คือ คือ คือ คือ	มี มี มี ไม่มี
พ.ศ. ๒๕๖๘ (ประถมศึกษา)	๑. สังคมศึกษา ๒. ภาษาไทย	ไม่มี	มี	คือ คือ	มี มี
พ.ศ. ๒๕๖๙ (ประถมศึกษา ^{ตอนต้น}) (ประถมศึกษา ^{ตอนปลาย})	๑. สังคมศึกษา ๒. ภาษาไทย ๑. สังคมศึกษา (ศีลธรรม) ๒. ประวัติศาสตร์	ไม่มี	ไม่มี มี	- คือ คือ	- มี

ตารางสรุปการบูรณาการวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง (ต่อ)

หลักสูตรปี พ.ศ. (ระดับ)	วิชา	การบูรณาการ			
		ในวิชา พระพุทธศาสนา	กับวิชา พระพุทธศาสนา	กับหลัก ไตรลิกลขา	กับ ปริยัติปฏิบัติ
(มัธยมศึกษา ตอนต้น)	๓. ภาษาไทย		มี	คีล สมารี ปัญญา	มี มี มี
	๑. ศีลธรรม	ไม่มี		คีล สมารี ปัญญา	มี ไม่มี ไม่มี
	๒. สังคมศึกษา		ไม่มี	-	-
	๓. ภาษาไทย		มี	คีล ปัญญา	มี มี
	๔. สังคมศึกษา ก. (ศีลธรรม)	ไม่มี		คีล	มี
(มัธยมศึกษา ตอนปลาย)	๕. ประวัติศาสตร์		มี	-	ไม่มี
	๖. สังคมศึกษา ข. (ประวัติศาสตร์)		มี	-	ไม่มี
	๗. ภาษาไทย		มี	คีล สมารี ปัญญา	มี มี มี
	๘. ภาษาบาลี		มี	คีล	มี
พ.ศ. ๒๕๕๗ (มัธยมศึกษา ตอนปลาย)	๑. ศีลธรรม (ล ๔๔๒)	มี		คีล	ไม่มี
	๒. ศีลธรรม (ล ๕๔๓)	มี		คีล	มี
	๓. พุทธศาสนาใน ประเทศไทย (ล ๐๔๒)	มี		คีล	ไม่มี
	๔. สังคมศึกษา ๒ (ล ๔๐๒)		มี	-	-
	๕. สังคมศึกษา ๓ (ล ๕๐๓)		มี	คีล	มี

ตารางสรุปการบูรณาการวิชาพ Rodrพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง (ต่อ)

หลักสูตรปี พ.ศ. (ระดับ)	วิชา	การบูรณาการ			
		ในวิชา พ Rodrพุทธศาสนา	กับวิชา พ Rodrพุทธศาสนา	กับหลัก ไตรลิกลขา	กับ ปริยัติปฏิบัติ
	๖. สังคมศึกษา ๔ (ล ๕๐๔)	มี	คีล สมาร์ท ปัญญา	คีล ไม่มี	มี ไม่มี
	๗. ศาสนาสากล (ล ๐๓๑)	มี	คีล	คีล	ไม่มี
	๘. ภาษาไทย (ท ๕๐๓)	มี	ปัญญา	ปัญญา	มี
	๙. ภาษาไทย (ท ๕๐๔)	มี	คีล ปัญญา	คีล ปัญญา	มี มี
	๑๐. การประพันธ์ (ท ๐๔๑)	มี	คีล	คีล	มี
	๑๑. ภาษาอักษรวัฒนธรรม (ท ๐๓๑)	มี	คีล	คีล	มี
	๑๒. ภาษาบาลี	มี	คีล	คีล	มี
พ.ศ. ๒๕๖๑ (ประถมศึกษา)	๑. สร้างเริ่ม ประสบการณ์ชีวิต	มีน้อยมาก		คีล สมาร์ท ปัญญา	มี ไม่มี
	๒. สร้างเริ่ม ลักษณะนิสัย	มี		คีล สมาร์ท ปัญญา	มี ไม่มี
	๓. ภาษาไทย	มี		คีล ปัญญา	มี ไม่มี
(มัธยมศึกษา ตอนต้น)	๔. ประเภทของเรา (ล ๑๐๑-ล ๑๐๔)	ไม่มี		คีล คีล	มี มี
	๕. ภาษาไทย	มี		ปัญญา	มี

ตารางสรุปการบูรณาการวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง (ต่อ)

หลักสูตรปี พ.ศ. (ระดับ)	วิชา	การบูรณาการ			
		ในวิชา พระพุทธศาสนา	กับวิชา พระพุทธศาสนา	กับหลัก ไตรลิกลา	กับ ปริยัติปฏิบัติ
พ.ศ. ๒๕๕๗ (มัธยมศึกษา ตอนปลาย)	๑. สังคมศึกษา (ส ๔๐๑)	มี	มี	คีล	ไม่มี
	๒. สังคมศึกษา (ส ๔๐๒)			คีล	มี
	๓. สังคมศึกษา (ส ๖๐๖)			สมานิ	มี
	๔. ประวัติสังคมและ วัฒนธรรมไทย (ส ๐๔๑๐)			ปัญญา	ไม่มี
	๕. พุทธศาสนาใน ประเทศไทย (ส ๐๔๑)			คีล	มี
	๖. พระพุทธรูปและ พุทธคิลป์ใน ประเทศไทย (ส ๐๔๒)			คีล	ไม่มี
	๗. ภาษาไทย (ท ๔๐๑)			ปัญญา	มี
	๘. ภาษาไทย (ท ๕๐๓)			ปัญญา	มี
	๙. การอ่านและพิจารณา วรรณกรรม (ท ๐๔๑)			คีล	ไม่มี
	๑๐. ประวัติวรรณคดี (ท ๐๓๑)			คีล	ไม่มี
	๑๑. การพินิจวรรณคดี มรดกเฉพาะเรื่อง (ท ๐๓๔)			ปัญญา	มี
	๑๒. ภาษาอักษรวัฒนธรรม (ท ๐๔๑)			คีล	มี

ตารางสรุปการบูรณาการวิชาพ Rodrพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง (ต่อ)

หลักสูตรปี พ.ศ. (ระดับ)	วิชา	การบูรณาการ			
		ในวิชา พ Rodrพุทธศาสนา	กับวิชา พ Rodrพุทธศาสนา	กับหลัก ไตรลิกลา	กับ ปริยัติปฏิบัติ
	๑๓. ภาษาไทยธุรกิจ (ท ๐๗๙) ๑๔. ภาษาบาลี		มี	คือ	มี
			มี	ปัญญา	มี
พ.ศ. ๒๕๖๓ (ประถมศึกษา)	๑. สร้างเสริม ประสบการณ์ชีวิต ๒. สร้างเสริมลักษณะ นิสัย	มี		คือ	มี
(มัธยมศึกษา ตอนต้น)	๓. ภาษาไทย ๔. พ Rodrพุทธศาสนา (ล ๐๑๔, ล ๐๑๕, ล ๐๑๑๐, ล ๐๑๑, ล ๐๑๑๒, ล ๐๑๑๓)	มี	มี	คือ ^{สามารถ} ปัญญา	มี มี มี มี
(มัธยมศึกษา ตอนปลาย)	๕. ประเทคโนโลยี (ล ๐๐๑, ล ๒๐๔, ล ๓๐๖) ๖. จริยธรรมกับบุคคล (ล ๐๑๙) ๗. ภาษาไทย (ท ๒๐๓, ท ๒๐๔) ๘. พ Rodrพุทธศาสนา (ล ๐๔๔, ล ๐๔๕, ล ๐๔๑๐, ล ๐๔๑, ล ๐๔๑๒, ล ๐๔๑๓)	มี	มี	คือ	ไม่มี มี มี มี

ตารางสรุปการบูรณาการวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง (ต่อ)

หลักสูตรปี พ.ศ. (ระดับ)	วิชา	การบูรณาการ			
		ในวิชา พระพุทธศาสนา	กับวิชา พระพุทธศาสนา	กับหลัก ไตรลิกลา	กับ ปริยัติปฏิบัติ
	๑. วิชาลังค์คมศึกษา (ล ๔๐๑, ล ๖๐๕) ๓. ประวัติลังค์คมและ วัฒนธรรมไทย (ล ๑๗๑๐) ๔. ศาสนาสากล (ล ๐๔๑) ๕. พระพุทธรูปและ พุทธคิลป์ใน ประเทศไทย (ล ๐๔๗) ๖. การพูด (ท ๐๑๑) ๗. การพินิจวรรณคดี มรดกโลกทางเรื่อง (ท ๐๓๔) ๘. ภาษาล้านนา (ท ๐๔๐๕๙) ๙. ภาษาบาลี (บ ๐๑๑-๐๑๖, บ ๐๗๑-๐๗๖)	มี	คีล	ไม่มี	
		มี	คีล	ไม่มี	
		มี	คีล	มี	มี
		มี	คีล	มี	มี
		มี	คีล	มี	มี
		มี	คีล	มี	มี
		มี	คีล	มี	มี
		มี	คีล	มี	มี
พ.ศ. ๒๕๕๗ (ประถมศึกษา) (มัธยมศึกษา)	กลุ่มสาระการเรียนรู้ใน กลุ่มลังค์คมศึกษาศาสนา และวัฒนธรรม ๑. สาระที่ ๑ ศาสนา ศึกษา จริยธรรม	มี		คีล สมาร์ท ปัญญา	มี มี มี
			มี	คีล	มี

ตารางสรุปการบูรณาการวิชาพ Rodrพุทธศาสนาและวิชาที่เกี่ยวข้อง (ต่อ)

หลักสูตรปี พ.ศ. (ระดับ)	วิชา	การบูรณาการ			
		ในวิชา พ Rodrพุทธศาสนา	กับวิชา พ Rodrพุทธศาสนา	กับหลัก ไตรลิกลา	กับ ปริยัติปฏิบัติ
	๑. สาระที่ ๒ หน้าที่ พลเมือง วัดนอร์ม และการดำเนินชีวิต ในสังคม ๓. สาระที่ ๓ เครบทุกศาสตร์ ๔. สาระที่ ๔ ประวัติศาสตร์รากลุ่ม สาระการเรียนรู้ ภาษาไทย		มี มี มี	คือ คือ คือ	ไม่มี มี มี
พ.ศ. ๒๕๕๙ (ประถมศึกษา) (มัธยมศึกษา)	กลุ่มสาระการเรียนรู้ใน กลุ่มสังคมศึกษาศาสนา และวัฒนธรรม ๑. สาระที่ ๑ ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ๒. สาระที่ ๒ หน้าที่ พลเมือง วัดนอร์ม และการดำเนินชีวิต ในสังคม ๓. สาระที่ ๓ เครบทุกศาสตร์ ๔. สาระที่ ๔ ประวัติศาสตร์รากลุ่ม สาระการเรียนรู้ ภาษาไทย	มี มี มี มี มี มี มี มี	มี มี มี มี มี มี มี มี	คือ ลามะ ^๑ ปัญญา คือ คือ คือ คือ คือ ปัญญา	มี มี ไม่มี มี มี ไม่มี มี ไม่มี

๖. สรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนา ศิลธรรม หรือจริยศึกษา ของไทยที่ผ่านมามาทั้งหมดได้จัดให้เป็นวิชาเฉพาะทั้งๆ ที่เป็นวิชาที่จะต้องบูรณาการมากที่สุด เนื่องจากเป็นวิชาที่ต้องเรียนด้วยชีวิต กลายเป็นว่าต้องมีครุจริยศึกษาสอนต่างหาก ต้องใช้ครุที่ชำนาญพิเศษในเรื่องจริยธรรมล่อน จึงกลายเป็นปัญหา เพราะเมื่อแยกเป็นวิชาชำนาญพิเศษก็ย่อมเลี่ยงที่จะกลายเป็นวิชาท่องจำไปด้วย กลายเป็นวิชาที่ไม่เข้ากับชีวิตจริง ทั้งๆ ที่จริยศึกษาเป็นวิชาที่ฝึกการใช้เงินลงมือในการให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณา และรู้เห็นถูกต้องตามจริงว่า คนจะปฏิบัติต่อวิชาอื่นๆ อย่างไร จะเรียนวิชาอื่นอย่างไร และจะนำมาบูรณาการในการดำเนินชีวิตอย่างไร การที่จะพัฒนาวัตถุพัฒนาเทคโนโลยี และพัฒนาลังค์คุณให้เกิดผลดี ล้วนเป็นเรื่องของจริยศึกษาในความหมายที่กว้าง ถ้าการบูรณาการวิชาจริยศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ทุกด้านกลายมาเป็นการพัฒนาการที่เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ แก่ลังค์คุณ และแก่ธรรมชาติทั้งหมดแล้ว ก็จะเป็นจริยศึกษาที่มีคุณค่ามีความหมายขึ้น (พระเทพเวที, ๒๕๓๐: ๓๕-๔๐) แต่กลายเป็นว่าวิชาพระพุทธศาสนาถูกแยกส่วนแต่แรก แม้จะมีการบูรณาการร่วมกับวิชาลังค์คุณศึกษาและภาษาไทยแล้ว ก็ตาม การแยกวิชาพระพุทธศาสนาออกมานี้ย่อมทำให้เกิดการเรียนแยกล้วนแต่แรก และย่อมทำให้คุณภาพของหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาด้อยประสิทธิภาพลง

แม้ว่าจะมีการบูรณาการวิชาพระพุทธศาสนาทั้งภายในวิชาและนอกวิชา แต่หากลังก์เกตเรื่องไตรลิขิกาจะพบว่า หลักสูตรเกือบทั้งหมดเน้นเฉพาะเรื่องศีลเท่านั้น มีไม่มากนักที่จะบูรณาการครบถ้วนไตรลิขิกา ไตรลิขิกาที่ขาดมากที่สุดในทุกหลักสูตร คือเรื่องสมารีลิกขา การบูรณาการในมุ่งมองของพระพุทธศาสนาอย่างไม่สมบูรณ์ ระบบการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาหรือระบบการศึกษาอ้อมทั้งหมดก็คือ

ลิกขา ๓ ต้องมีศีล สมารี ปัญญาให้ครบถ้วน ถ้าไม่ครบก็ไม่สำเร็จ ไม่บรรลุจุดหมายของพระพุทธศาสนา ศีลซวยให้ใจพร้อมที่จะเจริญสมาธิ สมารีก็ช่วยให้รักษาศีลได้หนักแน่นจริงจังมากขึ้น สมารีทำให้มีความคิดจิตใจที่มั่นคงแน่นแน่ เป็นฐานให้แก่ปัญญา เพราะหากจิตใจแన่แย่ อยู่กับลิงใด ก็คิดลิงนั้นได้ชัด มองเห็นจะแจ้งขึ้น ช่วยให้ปัญญาแก่กล้า ส่วนปัญญาซวยทำให้จิตใจดีขึ้น รู้ว่าควรจะปฏิบัติสมารีอย่างไรจึงจะได้ผลดี และย้อนมาซวยให้การรักษาศีลพัฒนาไปถูกทาง ลิกขาทั้ง ๓ นี้ ต้องบูรณาการกันอยู่ตลอดเวลาจึงจะเกิดผลที่สมบูรณ์ (๒๕๓๐: ๕๙-๖๐)

แต่จากหลักสูตรที่ผู้วิจัยกماวิเคราะห์พบว่า การเรียนวิชาพระพุทธศาสนานั้นถูกแยกส่วนเรื่องไตรลิขิกา ในหลายวิชาและในหลายหลักสูตร ถึงแม้ว่าบางหลักสูตรมีการบูรณาการครบถ้วนตามหลักไตรลิขิกา แต่เมื่อพิจารณาไปถึงการปฏิบัติก็จะพบว่า มีการบูรณาการเข้ากับการปฏิบัติแต่บางลิกขา และมีเพียงการบูรณาการเข้ากับหลักปริยัติเท่านั้น หลักสูตรการศึกษาที่ผ่านมาเกือบทั้งหมดไม่สามารถบูรณาการหลักไตรลิขิกาทั้งปริยัติและปฏิบัติได้สมบูรณ์ที่สำคัญ ไม่มีหลักประกันว่าหลักสูตรบูรณาการจะนำไปจัดเป็นการเรียนการสอนแบบบูรณาการด้วยเสมอไป ปรากฏอยู่เสมอว่า แม้ว่าเป็นหลักสูตรแบบบูรณาการ แต่เมื่อจัดการเรียนการสอนจริง ก็ยังคงใช้วิธีบรรยายเนื้อหารายวิชาอยู่เช่นเดิม

หลักสูตรบูรณาการแบบพุทธที่ควรจะเป็นจังหวะ มีลักษณะดังนี้

(๑) บูรณาการเรื่องไตรลิขิกา คือ ศีล สมารี และปัญญาภายในสาขาวิชาได้วิชาหนึ่งให้ล้มพังเพื่อให้เนื้อหาเรื่องไตรลิขิกาที่กำหนดไว้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

(๒) บูรณาการระหว่างสาขาวิชา ทำเนื้อหาเรื่องไตรลิขิกาจากหลายสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกันให้กว้างขวางครอบคลุมมากขึ้น และบูรณาการระหว่างความรู้กับการกระทำ

หรือบูรณาการหลักปรัชญาที่เข้ากับหลักปฏิบัติ ทั้งเรื่องคีล สมารี และปัญญาให้ครบถ้วน ดังนี้จะจะนับว่าเป็นการบูรณาการที่สมบูรณ์

นอกจากนี้ การศึกษาเรื่องไตรลิกขาต้องมีการ-
ประมวลหน่วยย่อย องค์ประกอบของหมวดธรรมต่างๆ เข้า

ด้วยกัน และให้ล้มพังเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน
ยืดหยุ่น ปรับตัวได้ มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา เมื่อ
องค์ประกอบของหมวดธรรมรวมเข้าด้วยกันแล้ว ก็จะเกิด¹
ความครบถ้วนบริบูรณ์ประสานกลมกลืนกัน เกิดเป็นภาวะ
สมดุล และเป็นไปตามหลักมัชณิมาปฏิบัติ

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ. กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๒๕. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของครุสภาก. / Kromvijakan. Ministry of Education. Laksud Madhayomsuksa Tornton 2521 BE. Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____. ๒๕๒๙. บรรณนิทัศน์สังเขปหนังสือเสริมประสบการณ์ระดับมัธยมศึกษาของกรมวิชาการ. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. 1986. Bannanithat Sangkhep Nansue Sermprasopkan Radap Madhayomsuksa khong Kromvijakan. Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____. ๒๕๓๔. หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศึกษา. / _____. 1991 Laksud Pathomsuksa 2521 BE (Revised 1990 BE). Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____. ๒๕๓๖ ก. คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. 1993 a. Khumue Laksud Phra Buddhasasana tam Laksud Pathomsuksa 2521 BE (Revised 1990 BE). Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____. ๒๕๓๖ ข. คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. 1993 b. Khumue Laksud Phra Buddhasasana Radap Madhayomsuksa Tornton nai Laksud Madhayomsuksa Tornton 2521 BE (Revised 1990 BE). Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____. ๒๕๔๑. คู่มือหลักสูตรพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. Khumue Laksud Phra Buddhasasana tam Laksud Madhayomsuksa Tornplay 2524 BE (Revised 1990 BE). Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____. ๒๕๔๕. การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. 2002. Kancad Sara Kanruenru Phra Buddhasasana. Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๔๙๑. หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: องค์การค้าของครุสภาก. / Ministry of Education. 1948. Laksud Pathomsuksa 2491 BE. 2nd reprinted. Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____. ๒๔๙๓ ก. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๙๓. พระนคร: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. 1950 a. Laksud Madhayomsuksa Tornyon (Ministry of Education) 2493 BE. Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____. ๒๔๙๓ ข. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. ๒๔๙๓. พระนคร: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. 1950 b. Laksud Madhayomsuksa Tornplay 2493 BE. Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.

- _____ ๒๔๘. หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๘. พระนคร: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. 1955. Laksud Pathomsuksa 2498 BE. Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- _____ ๒๕๐. หลักสูตรประโภคธรรมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๐ เล่มที่ ๑. กรุงเทพฯ: แผนกช่างพิมพ์ ร.ร.สารพัดช่างพระนคร. / _____. Laksud Prayok Madhayomsuksa Tornplai 2518 BE Lem 1. Bangkok: Phanekchangphim Rongruen Sarapadchang.
- _____ ๒๕๒. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์. / _____. 1980. Laksud Madhayomsuksa Tornplay 2524 BE. Bangkok: Amarin.
- _____ ๒๕๓. นายเลียง ไชยกาล กับกระทรวงศึกษาธิการและแผนการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของครุสภาก. / _____. 1986. Nay Liang Chaikan kap Krasuangsuksdhikan lae Phankansuksahaengchat. Bangkok: Ongkankha khong Gurusabha.
- กองการวิจัย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๐. รายงานการศึกษา ปีการศึกษา ๒๔๙๗-๒๔๙๙-๒๔๙๙. พระนคร: กรุงเทพการพิมพ์. / Kongkanvicay Kromvijakan Ministry of Education. 1957. Raygnan Kansuksa Pikansuksa 2497-2498-2499. Bangkok: Kungtepkanphim.
- โกวิท วงศ์สรวัฒน์. ๒๕๗. การเมืองการปกครองไทย: หลายมิติ. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังลือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. / Kovid Vongsuravat. 2004. Kanmuengkanpokkrong Thai: Lay Miti. Bangkok: Chulalongkorn U. Books.
- เทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระ. ๒๕๓. เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. / Depvedi (Prayut Payutto). 1988. Phue Anagot khong Kansuksa Thai. Bangkok: Kasetsart U. ธนกิต. ๒๕๔. ประวัตินายกรัฐมนตรีไทย. กรุงเทพฯ: ปิรามิด. / Dhanakit. 2002. Pravat Nayokratthamontri Thai. Bangkok: Pyramid.
- ธรรมบัญญา (ป.อ. ปยุตโต), พระ. ๒๕๓ ก. พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Dhammapitaka (Prayut Payutto), Phra. 1995 a. Photchananukrom Buddhasat Chabap Pramuan Dharm. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.
- _____ ๒๕๓ ข. พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศพท. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / _____. 1995 a. Photchananukrom Buddhasat Chabap Pramuan Sab. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.
- _____ ๒๕๓. เจริญบุญ เจริญธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก. / _____. 2000. Caruekbun Caruekdharm. 4th reprinted. Bangkok: Sahadhamik.
- _____ ๒๕๔. ตั้งกระทรวงพระพุทธศาสนา เหตุผลที่แท้อยู่ที่ไหน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม. / _____. 2002. Tak Krasuang Phra Buddhasasana Hetphon Thithae Yu Thinai. Bangkok: Buddhadham Foundation.

ธัรรง บัวครี. ๒๕๓๔. **ທຖ່າທີ່ລັກສູດ: ກາຣອອກແບບພັດນາ.** กรุงເທິງ: ເອຮວັນ. / Thamrong Buasri. 1989. *Thritsadi Laksud: Kan-orkbab Patthana.* Bangkok: Eravan.

ພິກຸລ ເຄວຣາງກຽ. ๒๕๕๐. **ກາຣວິຈີຍແລະພັດນາຮະບນກາຣວັດແລະປະເມີນຜລກາຮົບປະປະກມສຶກຂາ.** ວິທານິພົນຮົບຮົມງາດຊູ້ບັນທຶດ ສາຂາວິຊາກາຣວັດແລະປະເມີນຜລກາຮົບປະປະກມສຶກຂາ ກາຕົວວິຈີຍແລະຈິຕົວທີ່ກາຣວິຈີຍ ຄອນະຄຽວຄາລົກ ຈຸ່າລັງກຣນົມທາວິທາລັຍ. / Pikun Ekwarangkoon 2007. *Research and Development of the Measurement and Assessment System for Integrated Learning in Primary Schools.* Ph.D. Dissertation, Faculty of Education, Chulalongkorn U.

ພຸທທ່ານສາຈາරຍ໌, ພຣ. ๒๕๓๘. **ວິສຸතທີມຮົມແປລ ກາຄ ๑ ຕອນ ๑.** ແປລໂດຍ ໝາກ ອຳໄພຈິຣິຕ. ພິມົມົງຄົງທີ່ ๔. กรุงເທິງ: ໂຮງພິມພົມທານກຸງກົງຮາຊວິທາລັຍ. / Buddhaghosacarya, Phra. 1995. *Visuddhimagga (Thai).* tr. by Megh Amphaicarit. 8th reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.

_____ ๒๕๙. **ຄົມກີ່ວິສຸතທີມຮົມ.** ແປລໂດຍ ລົມເດືຈພຣະພູມຈາරຍ໌. ພິມົມົງຄົງທີ່ ๔. กรุงເທິງ: ປະຢູ່ວຽງຄໍ. / _____. *Visuddhimagga.* tr. by Somdec Phra Budhacarya. 4th reprinted. Bangkok: Prayunvong.

ໄພຄາລ ວິສາໂລ, ພຣ. ๒๕๕๒. **ພຸທທ່ານສານາໄທຢູ່ໃນອານາຄຕ ແນວໂນ້ມແລະທາງອອກຈາກວິກຖຸດ.** กรุงເທິງ: ມູລນີທີ ສັດຄົງ-ລັຖ່າທີ່ວົງຄໍ. / Phisal Visalo, Phra. 2003. *Buddhasasana Thai nai Anagot Naewnom lae Thang-ook cak Vikrit.* Bangkok: Sodsri-Saridwongsa Foundation.

ມທານກຸງກົງຮາຊວິທາລັຍ. ๒๕๓๔. **ພຣະສູດແລະອຣຣກຄາແປລ ອັກຄຸຕຕຣນິກາຍ ຕິກນິບາຕ ເລີ່ມ ๑ ກາຄ ๓.** กรุงເທິງ: ໂຮງພິມພົມທານກຸງກົງຮາຊວິທາລັຍ. / Mahamakut Buddhist University. 1991. *Suttantapitaka Anguttaranikaya Tikanipata Book 1 Part 1 and Atthakatha (Thai).* Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.

_____ ๒๕๖ ก. **ພຣະວິນຍິປົກ ເລີ່ມ ๑ ກາຄ ๑ ມහາວິກັນຄ ປັສູນກາກແລະອຣຣກຄາ.** ພິມົມົງຄົງທີ່ ๓. กรุงເທິງ: ໂຮງພິມພົມທານກຸງກົງຮາຊວິທາລັຍ. / _____. 1993 a. *Vinayapitaka Book 1 Part 1 Mahavibhangha Pathamabhaga and Atthakatha (Thai).* 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.

_____ ๒๕๖ ข. **ພຣະສູດແລະອຣຣກຄາແປລ ຂູ້ທກນິກາຍ ດາຄາທຮຣມບທ ເລີ່ມ ๑ ກາຄ ๒ ຕອນ ๑.** ພິມົມົງຄົງທີ່ ๓. กรุงເທິງ: ໂຮງພິມພົມທານກຸງກົງຮາຊວິທາລັຍ. / _____. 1993 b. *Suttantapitaka Khuddakanikaya Dhammapada Book 1 Part 2 Section 1 and Atthakatha (Thai).* 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.

_____ ๒๕๖ ค. **ພຣະສູດແລະອຣຣກຄາແປລ ທີ່ມິນິກາຍ ມຫາວຽກ ເລີ່ມ ๒ ກາຄ ๑.** ພິມົມົງຄົງທີ່ ๓. กรุงເທິງ: ໂຮງພິມພົມທານກຸງກົງຮາຊວິທາລັຍ. / _____. 1993 c. *Suttantapitaka Dighanikaya Mahavagga Book 2 Part 1 and Atthakatha (Thai).* 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.

_____ ๒๕๖ ง. **ພຣະສູດແລະອຣຣກຄາແປລ ທີ່ມິນິກາຍ ສີລັບຂໜຫວຽກ ເລີ່ມ ๑ ກາຄ ๑.** ພິມົມົງຄົງທີ່ ๓. กรุงເທິງ: ໂຮງພິມພົມທານກຸງກົງຮາຊວິທາລັຍ. / _____. 1993 d. *Suttantapitaka Dighanikaya Silakhandhavagga Book 1 Part 1 and Atthakatha (Thai).* 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.

- _____ ๒๕๓๖ จ. พระสูตรและอรรถกถาแปล มัชณมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑ ภาค ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหากรุราษฎร์ / _____. 1993 e. Suttantapitaka Majjhimanikaya Mulapanasaka Book 1 Part 3 and Atthakatha (Thai). 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.
- _____ ๒๕๓๖ ฉ. พระสูตรและอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย ติกนิبات เล่ม ๑ ภาค ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหากรุราษฎร์ / _____. 1993 f. Suttantapitaka Anguttaranikaya Tikanipata Book 1 Part 3 and Atthakatha (Thai). Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.
- _____ ๒๕๓๗ ก. พระสูตรและอรรถกถาแปลชุทกนิกาย จุพนิพเทศ เล่ม ๖. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหากรุราษฎร์ / _____. 1994 a. Suttantapitaka Khuddakanikaya Culanidesa Book 6 and Atthakatha (Thai). 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.
- _____ ๒๕๓๗ ข. พระสูตรและอรรถกถาแปล ชุทกนิกาย มหานิพเทศ เล่ม ๕ ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหากรุราษฎร์ / _____. 1994 b. Suttantapitaka Khuddakanikaya Mahanidesa Book 5 Part 1 and Atthakatha (Thai). 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.
- _____ ๒๕๓๗ ค. พระสูตรและอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย จตุกนิبات เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหากรุราษฎร์ / _____. 1994 c. Suttantapitaka Anguttaranikaya Chatukkanipata Book 2 and Atthakatha (Thai). 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.
- _____ ๒๕๓๗ ง. พระสูตรและอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉักgnิبات เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหากรุราษฎร์ / _____. 1994 d. Suttantapitaka Anguttaranikaya Pancaka-Chakkanipata Book 3 and Atthakatha (Thai). 3rd reprinted. Bangkok: Mahamakut Buddhist U. Press.
- ราตรี เพรียวพาณิช. ๒๕๔๗. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนวิชาภาษาไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง. / Ratri Priawphanij. 2004. Kancad Kiccakam Kanriankansorn Vija Bhasathai. Bangkok: Ramkamhaeng U. Press.
- ลัจฉุก อุทرانันท์. ๒๕๒๓. พื้นฐานและหลักการพัฒนาหลักสูตร. กรุงเทพฯ: วงศ์เดือน. / Sa-ngad Udranan. 1984. Phuenthan lae Lak Kanpatthana Laksud. Bangkok: Wongduen.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ม.ม.ป. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔. กรุงเทพฯ: วี.เจ.พรินติ้ง. / Office of the National Economics and Social Development Board. [n.d.] National Economic and Social Development Plan Chabap 10 (2550-2554 BE). Bangkok: V.J. Printing.
- _____ ๒๕๒๐. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔. กรุงเทพฯ: เรืองแสง. / _____. National Economic and Social Development Plan Chabap 4 (2520-2524 BE). Bangkok: Ruengsaeng.

๒๕๓๐. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔. กรุงเทพฯ: ยูเนติดโปรดักชั่น. /

National Economic and Social Development Plan Chabap 6 (2530-2534 BE). Bangkok: United Production.

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๕๗. ตัวชี้วัดและสารการเรียนรู้แกนกลาง กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. / Bureau of Academic Affair and Educational Standard, Office of the Basic Education Commission of Thailand, Ministry of Education. 2009. Tuachiwad lae Sara Kanrianru Kaenklang Klumsara Kanrianru Sangkhomsueksa Sasana lae Vaddhadharm tam Laksud Kaenklang Kansueksa Khan Puenthan. Bangkok: Jumnum Sahakorn Kankaset haen Prathea Thai.

ลุ米ตร คุณاجر. ๒๕๑๘. หลักสูตรและการสอน. กรุงเทพฯ: ชวน. / Sumit Gunakorn. 1975. Laksud lae Kansorn. Bangkok: Chuan.

ไทยรัฐ. ๒๕๔๔. (๑๐ เมษายน): ๑๙. / Thairat. 2001. (10 Apr.): 19.

ทวีวัฒน์ ปุณฑริกวิวัฒน์. ๒๕๕๑. “พระสังฆ์ไทยกับการชุมนุมทางการเมือง.” มติชน. (๑๔ กันยายน): ๖. / Thawivat Pundarikavuvat. 2008. “Phrasong kap Chumnum thang Kanmueng.” Matichon. (14 Sep): 6.